

Limburgse glastuinbouw in ontwikkeling

J.T.W. Alleblas
B.J. van der Sluis

April 2000

Rapport 1.00.03

LEI, Den Haag

Het LEI beweegt zich op een breed terrein van onderzoek dat in diverse domeinen kan worden opgedeeld. Dit rapport valt binnen het domein:

- Bedrijfsontwikkeling en omgevingsfactoren
- Emissie- en milieuproblematiek
- Concurrentiepositie en de Nederlandse agribusiness; Industrie en handel
- Economie van het landelijk gebied
- Nationale en internationale beleidsvraagstukken
- Bedrijven-Informatienet; Statistische documentatie; Periodieke rapportages

Limburgse glastuinbouw in ontwikkeling

Alleblas, J.T.W., B.J. van der Sluis

Den Haag, LEI, 1999

Rapport 1.00.03; ISBN 90-5242-574-4; Prijs *f* 31,- (inclusief 6% BTW)

66p., fig., tab., bijl.

Door middel van desk-research geeft deze studie een onderbouwde schatting van de kwantitatieve ruimtebehoefte van de glastuinbouw in de provincie Limburg tot 2010. Daartoe wordt een aantal varianten doorgerekend waarin het belang van locatiefactoren in beeld wordt gebracht. In deze varianten spelen sociale, economische en ruimtelijke aspecten een rol. De sociale aspecten zijn vooral van betekenis in de Autonome Hoofdstructuur Glastuinbouw (AHG). Voor de Economische Hoofdstructuur Glastuinbouw (EHG) zijn te kwantificeren locatiefactoren zoals grondprijzen, invloed van licht op fysieke opbrengsten, opbrengstprijzen, transportkosten en lokale heffingen van betekenis. Op basis van interviews zijn de specifieke Limburgse omstandigheden verkend. Met gevoeligheidsanalyses is hun invloed op het toekomstig benodigd areaal doorgerekend.

Bestellingen:

Telefoon: 070-3358330

Telefax: 070-3615624

E-mail: publicatie@lei.wag-ur.nl

Informatie:

Telefoon: 070-3358330

Telefax: 070-3615624

E-mail: informatie@lei.wag-ur.nl

Vermenigvuldiging of overname van gegevens:

- toegestaan mits met duidelijke bronvermelding
- niet toegestaan

Op al onze onderzoeksopdrachten zijn de Algemene Voorwaarden van de Dienst Landbouwkundig Onderzoek (DLO-NL) van toepassing. Deze zijn gedeponereerd bij de Kamer van Koophandel Midden-Gelderland te Arnhem.

Inhoud

	Blz.
Woord vooraf	7
Samenvatting	9
1. Inleiding	13
1.1 Achtergrond en aanleiding	13
1.1.1 Achtergrond	13
1.1.2 Aanleiding	13
1.2 Probleem- en doelstelling	14
1.2.1 Probleemstelling	14
1.2.2 Doelstelling	15
1.3 Methode van onderzoek en afbakening	15
1.3.1 Methode van onderzoek	15
1.3.2 Afbakening	16
1.4 Opbouw van het rapport	17
2. Ontwikkelingen glastuinbouw in Limburg	18
2.1 Inleiding	18
2.2 Ruimtelijke spreiding	18
2.3 Glastuinbouw Limburg en Nederland	19
2.4 Verschillen tussen de deelgebieden	21
2.5 Dynamiek in de tuinbouw	22
2.5.1 Beginners en stoppers	22
2.5.2 Verhuizers	24
3. Invloed van regionale omstandigheden op de glastuinbouw in Limburg in 2010	26
3.1 Inleiding	26
3.2 Economische en autonome aspecten	26
3.3 Resultaten van de interviews	27
3.3.1 Basisvoorwaarden voor vestiging	27
3.3.2 Vestigings- en ondernemersklimaat	32
3.3.3 Ruimte	37
3.3.4 Projectlocaties	38
3.3.5 Afzetmarkt en logistiek	45
3.3.6 Afzetorganisatie	47
3.3.7 Euregio	49

	Blz.
4. Samenvattende conclusies	52
4.1 Conclusies met betrekking tot specifieke Limburgse omstandigheden	52
4.2 Slotconclusies	59
Literatuur	63
Bijlagen	
1 Kengetallen deelgebieden Limburg en Nederland	65
2 Areaal gewassen	66
3 Grootteklasse kasoppervlak en bedrijfsomvang	67
4 Lijst geïnterviewde personen	68

Woord vooraf

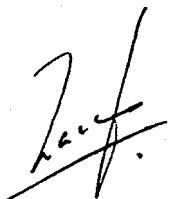
Er zijn sterke aanwijzingen dat de structuur van de Nederlandsen glastuinbouw de komende decennia ingrijpend zal veranderen. Deze ontwikkelingen worden deels afgedwongen door externe omstandigheden zoals noodzakelijke bedrijfsvergroting, veranderingen in de afzetstructuur, functiewijzigingen van bestaande glastuinbouwlocaties en aangepaste milieueisen. Tevens worden plaats, vorm en aanzien van toekomstige glastuinbouwlocaties in belangrijke mate bepaald door de invloed van regionale locatievariabelen. Voor een verantwoorde gebiedsvisie en gebiedsinrichting van Limburg is dus inzicht noodzakelijk in de van belang zijnde locatievariabelen en aspecten van herinrichting in breder verband.

Met dit rapport komt op de provincie toegesneden informatie over de glastuinbouw beschikbaar waarop samen met betrokken partijen een plan van aanpak kan worden opgesteld. De specifiek voor de provincie benodigde ruimte wordt mede bepaald door de kracht en de impact van de locatiefactoren op gebieds- en op bedrijfsniveau. Met name ten aanzien van het toekomstig vestigingsbeleid streeft de provincie naar een integrale gebiedsvisie voor de langere termijn. Ten behoeve van die gebiedsvisie worden in dit onderzoeksrapport aspecten van zowel economische als sociale aard beschreven.

Het onderzoek is in verschillende stappen uitgevoerd. Allereerst is een literatuuronderzoek uitgevoerd en naar het reilen en zeilen van de Nederlandse glastuinbouw in het algemeen en de Limburgse in het bijzonder. Daarna zijn een aantal diepte-interviews gevoerd met sleutelinformanten uit het gebied. Deze personen hebben een wezenlijke bijdrage geleverd aan de inbreng van de invloed van het gebiedsspecifiek karakter. In de afrondende fase van het onderzoek zijn op basis van die interviews enkele gevoeligheidsanalyses uitgevoerd voor de invloed van locatiefactoren zoals grondprijzen, lichtintensiteit en regionale prijsvorming.

Het onderzoek is uitgevoerd door J.T.W. Alleblas en B.J. van der Sluis. Een woord van dank gaat uit naar de Limburgse sleutelinformanten die meegewerkt hebben aan de interviews. De verantwoording voor de inhoud van dit rapport ligt bij het LEI.

De directeur,

Prof.dr.ir. L.C. Zachariasse

Samenvatting

Achtergrond

Door het LEI werd eerder onderzoek gedaan naar de Economische en Autonome Hoofdstructuur van de glastuinbouw in Nederland. Voor de positie van Limburg hierin wordt verwezen naar het bij dit rapport behorende los uitgebrachte werkdocument getiteld: *Locatiefactoren en de plaats van Limburg in de hoofdstructuur glastuinbouw*.

Doel van het onderzoek

Het doel van het onderzoek is het verkrijgen van inzicht in de toekomstige ontwikkelingen van de glastuinbouw in Limburg. Het streven is een onderbouwde schatting te maken van de kwantitatieve ruimtebehoefte van de glastuinbouw in Limburg. Aspecten van economisch functioneren, duurzaamheid van gebiedsinrichting en specifieke Limburgse omstandigheden zijn bepalende factoren voor de visie.

Huidige situatie

De Limburgse glastuinbouw neemt in de provincie een belangrijke plaats in. Haar aandeel in de landelijke glastuinbouwproductie is 7%. In 1998 bedroeg het totale netto glasareaal 770 ha (961 bruto). De gemiddelde jaarlijkse groei over de afgelopen 20 jaar is 1,7% geweest (landelijk 1,2%). Het aantal bedrijven daalde met 1,6% per jaar en sluit daarmee aan bij de landelijke ontwikkeling.

De glastuinbouw concentreert zich in het gebied Venlo-Tegelen en de gemeenten die daaromheen liggen. In Venlo-Tegelen worden relatief veel groentebedrijven opgeheven terwijl het aantal bedrijven in de gemeenten daaromheen groeiende is; het aandeel van de bloemenbedrijven neemt toe.

Bedrijfsomvang

Het rendement van glastuinbouwbedrijven neemt toe naarmate de bedrijven groter worden. De optimale bedrijfsomvang ligt, afhankelijk van het bedrijfstype, tussen 3 en 5 ha. Na die omvang nemen de bedrijfsresultaten geleidelijke af. De afname wordt onder andere veroorzaakt door afname van de opbrengsten door coördinatie- en afstemmingsproblemen van het management. Daarnaast stijgt het aandeel van de arbeid in de totale kosten geleidelijk.

Invloed van locatiefactoren

De locatiefactoren lichtintensiteit, prijsvorming en transportkosten, warmte en CO₂, water, arbeid, grondprijzen, bodem, afvalverwerking, besmettingsdruk, waterschapslasten en

smog zijn van invloed op de resultaten van de bedrijven. Deze resultaten bepalen waar bedrijven zich uit economisch oogpunt het beste kunnen vestigen. Als alle locatiefactoren worden doorgerekend op het economisch rendement kan Noord-Limburg binnen de EHG (Economische Hoofdstructuur Glastuinbouw) in Nederland gekarakteriseerd worden als een matig glastuinbouwgebied met op basis van deze berekeningen in 2010 een glasareaal van 294 ha brutoglas. De factor 'licht' (minder licht, minder opbrengsten) en 'prijsvorming' (matige marktwerking door gering aanbod) spelen daarbij een relatief belangrijke rol.

Gevoeligheidsanalyses binnen de EHG

Gevoeligheidsanalyse met het RAM (Ruimtelijk Allocatiemodel) van het LEI tonen aan dat bij modelmatige gelijkshakeling van de lichtintensiteit voor alle Nederlandse glastuinbouwlocaties het areaal in Limburg in 2010 uitkomt op ongeveer 970 ha brutoglas. Het areaal komt daarmee iets uit boven het niveau van de autonome ontwikkelingen (944 ha).

De prijsvorming zou door een grotere regionale productie en door een betere afzetorganisatie op een hoger niveau kunnen komen. Dat heeft gevolgen voor verdeling van het areaal in de provincie binnen de Economische Hoofdstructuur Glastuinbouw. Bij een prijsniveau dat zowel voor de bloemen als voor de groenten 2% boven het landelijk gemiddelde ligt, komt (op basis van economisch rendement) het totaal areaal voor Limburg op 848 ha brutoglas.

Stemmingsbeeld Limburg

Het stemmingsbeeld bij de Limburgse glastuinbouw en aanverwante bedrijfsleven zeer positief ondanks de uit eerder onderzoek geventileerde boodschap dat de economische omstandigheden, volgens de uitgangspunten van het Ruimtelijk Allocatiemodel, in de provincie niet optimaal zijn. Autonome factoren als het vestigings- en ondernemersklimaat, de ruimte in het gebied, de inrichtingsaanpak en beleidsmatige en politieke ondersteuning, de afzetmarkt en afzetorganisatie, evenals de voordelen van de 'Euregio' zijn daar debet aan. Dit beeld indachtig mag redelijkerwijs worden verondersteld dat gunstige autonome groeimogelijkheden voor de hand liggen.

Autonome ontwikkelingen en gevoeligheidsanalyses

Op basis van autonome trendmatige ontwikkelingen kan de Limburgse glastuinbouw zich in 2010 een betere positie verwerven. De basisvariant komt dan uit op een totale brutooppervlakte glas van 944 ha. Onderzoek naar de autonome ontwikkelingen toont aan dat tot het jaar 2010 voor heel Nederland het aantal bedrijven van 8.600 naar 6.600 zal dalen. In Limburg loopt het aantal bedrijven van plusminus 640 in 1998 terug naar plusminus 460 in 2010.

Een snellere groei van de glastuinbouw dan in de basisvariant van het CPB-scenario is verondersteld, heeft gunstige kansen voor de areaalsuitbreiding binnen Limburg. Als verondersteld wordt dat die groei het dubbele van de gemiddelde landelijke groei zal bedragen, komt het areaal voor Limburg bij een bandbreedte van 1.000 ha (CPB-scenario, nationaal niveau) uit tussen plusminus 815 en 1.145 ha brutoglas.

Voor een groot deel van de factoren dat de autonome ontwikkelingen bepaalt, is het niet mogelijk gebleken te onderbouwen dat er ten opzichte van andere locaties onderscheidend vermogen bestaat. Daardoor zal een eventuele groei van de glastuinbouw in Limburg waarschijnlijk slechts voor een relatief klein deel van buiten de provincie komen. De autonome groei zal dus goeddeels gerealiseerd moeten worden met het eigen huidige en potentiële ondernemersbestand. Een en ander stelt hoge eisen aan de afstemming van de dynamiek van en tussen oude en nieuwe glastuinbouwgebieden en vraagt de nodige beleidsinspanningen.

Conclusies:

1. Onderzoek heeft aangetoond dat Limburg op basis van puur economische berekeningen een relatief klein aandeel in het areaal van de toekomstige Economische Hoofdstructuur Glastuinbouw van Nederland zal hebben.
2. De kracht van Limburg ligt meer bij de autonome ontwikkelingen die hun basis vinden in de specifieke gebiedsomstandigheden en de invloed die uit kan gaan van regionaal beleid.
3. Als aangenomen wordt dat het areaal tot 2010 een autonome groei door kan maken die het dubbele bedraagt van de landelijk gemiddelde groei, zal bij een bandbreedte van 1.000 ha op het EC-scenario van het CPB, het areaal in Limburg uit kunnen komen tussen 815 en 1.145 ha brutoglas. Dat betekent in het meest gunstige geval een 'maximale' toevoeging van rond de 175 ha brutoglas aan het huidige productieareaal in de provincie.

1. Inleiding

1.1 Achtergrond en aanleiding

1.1.1 Achtergrond

Naar verwachting zal de structuur van Nederlandse glastuinbouw tot 2010 ingrijpend veranderen. Daaraan liggen verschillende ontwikkelingen ten grondslag.

Allereerst dient door de toegenomen aandacht voor ruimtelijke kwaliteit met name in overdrukgebieden meer dan voorheen rekening te worden gehouden met een evenwichtige aandacht voor alle van toepassing zijnde gebiedsfuncties. Afstemming van claims van de glastuinbouw op de beschikbare ruimte vraagt dus om een afgewogen samenspel met andere gebiedsfuncties zoals recreatie, natuurontwikkeling, infrastructuur, andersoortige bedrijvigheid en woningbouw.

De noodzaak tot herstructurering van de glastuinbouw wordt ook bepaald door de toegenomen internationale concurrentie. Een nieuwe structuur van de glastuinbouw zou moeten leiden tot efficiënter productie, betere kwaliteit en verlaging van de kostprijzen terwijl tevens de toekomstige milieueisen gediend worden. De herstructurering wordt dus deels afgedwongen door externe omstandigheden van economische aard.

Een aantal locatievariabelen is reeds eerder door het LEI geanalyseerd (Alleblas en Rodewijk, 1992; Van Gaasbeek et al., 1995; Alleblas et al., 1996). Recent is in *Kansen voor kassen* door het LEI de glastuinbouw vanuit het nationaal perspectief geanalyseerd (Alleblas en Mulder, 1997). In die analyse is uitgegaan van de regionale gebiedsvisies zoals die in de IOP's (Integrale OntwikkelingsPlannen) en streek- en regioplannen zijn terug te vinden. De provincie Limburg heeft behoefte aan een nadere inkleuring vanuit de verscheidenheid van het provinciaal perspectief. Tevens wil de provincie door de uitkomsten van dit gedetailleerder onderzoek een breed draagvlak creëren voor haar visie op de glastuinbouw. Het streven is om in het verlengde daarvan beleidsmaatregelen voor de provincie op te kunnen stellen.

1.1.2 Aanleiding

De provincie Limburg is momenteel bezig met de voorbereiding van het Provinciaal Omgevingsplan Limburg (POL) dat onder meer de bedoeling heeft het vigerend regionaal economisch en ruimtelijk beleid te vervangen. In 1997 heeft het BOG (Bestuurlijk Overleg Glastuinbouw) *Ruimte voor Glastuinbouw; Strategisch document glastuinbouw Zuidoost-Nederland (ZON) opgesteld*. Daarin is het economisch en sociaal belang van de glastuinbouw onderschreven.

Gelet op de in de vorige paragraaf beschreven ontwikkelingen zal de glastuinbouw de komende jaren van structuur veranderen. Deze ontwikkelingen worden deels afgedwongen door externe omstandigheden, zoals noodzakelijke bedrijfsvergroting, veranderingen

in de afzetstructuur, functiewijzigingen van bestaande glastuinbouwlocaties en milieueisen. Plaats, vorm en aanzien van toekomstige locaties van glastuinbouwgebieden worden in belangrijke mate bepaald door de invloed van locatievariabelen.

De economische variabelen zijn veelomvattend en hebben een internationale dimensie (ontwikkeling van de buitenlandse vraag en het buitenlands aanbod en de invloed daarvan op de concurrentiepositie van Nederland) en een nationale dimensie (milieuinvesteringen, gasprijs, schaarste van grond en de grondprijsontwikkeling). Daarnaast hebben variabelen van sociale aard (gebiedsgebondenheid van ondernemers, historisch gegroeid sociaal-geografisch evenwicht) en eisen aan de hedendaagse ruimtelijke kwaliteit (gebruiks-, belevings- en toekomstwaarde van regio's) een belangrijk aandeel in het probleemgebied.

Voor een verantwoorde gebiedsvisie en gebiedsinrichting van Limburg is dus inzicht noodzakelijk in de van belang zijnde locatievariabelen en aspecten van herinrichting van de glastuinbouw in breder verband. Met name ten aanzien van het toekomstig vestigingsbeleid streeft de provincie naar een integrale gebiedsvisie voor de langere termijn. In die gebiedsvisie krijgen aspecten van zowel economische als sociale aard een belangrijk aandeel. Een gebiedsvisie die gebaseerd is op economische optimale ontwikkeling krijgt zijn beslag in de EHG (Economische Hoofdstructuur Glastuinbouw). Naar gelang er meer aspecten van sociale aard een rol van betekenis spelen, spreken van de AHG (Autonome Hoofdstructuur Glastuinbouw). Voor een brede en integrale gebiedsvisie is het nodig om beide structuren te onderzoeken. In een later stadium kunnen dan op basis van de resultaten van dat onderzoek beleidskeuzes worden gedaan.

1.2 Probleem- en doelstelling

1.2.1 Probleemstelling

In het kader van het te voeren planologisch beleid heeft de provincie Limburg voor haar gebied meer inzicht nodig in het functioneren van de glastuinbouw op langere termijn. De onderzoeksrapportage *Kansen voor kassen* geeft dat inzicht op nationaal niveau, maar de daarvan af te leiden gebiedsgerichte beleidsaanpakken moeten nog worden vastgesteld. Van belang zijn vooral elementen van bedrijfsorganisatorische en economische aard (omvang van bedrijf en kavel), planologische en aanverwante vraagstukken (waar komen welke gebiedsfuncties en in welke mate) evenals maatschappelijke randvoorwaarden op het gebied van milieu, regionale gebondenheid en ruimte voor overloop.

Momenteel is er nog geen op de provincie toegesneden kwantitatieve informatie over de glastuinbouw beschikbaar waarop in interactie met betrokken partijen een plan van aanpak kan worden opgesteld. Om tot een breed gedragen visie glastuinbouw te kunnen komen, die gelet op de economische en sociale eisen noodzakelijk is, zijn allereerst meer gegevens nodig over de kwantitatieve regionale ruimtebehoefte. Die ruimtebehoefte wordt mede bepaald door de kracht en de impact van de locatiefactoren op gebieds- en op bedrijfsniveau.

1.2.2 Doelstelling

Het streven van deze studie is een onderbouwde schatting te maken van de kwantitatieve ruimtebehoefte van de glastuinbouw in Limburg. De daarbij in acht te nemen bandbreedte voor het areaal glastuinbouw wordt in overleg met de klankbordgroep bepaald zodat nader aangegeven kan worden wat de minimum- en maximumruimtebehoefte tot 2010 zal zijn. De schatting van die ruimtebehoefte moet enerzijds wetenschappelijk bepaald zijn en moet anderzijds tegelijkertijd een breed draagvlak kunnen creëren. Aspecten van economisch functioneren, duurzaamheid van gebiedsinrichting en maatschappelijk rendement zijn bepalende factoren voor de visie.

Het doel van het onderzoek is het verkrijgen van inzicht in de ontwikkelingen in de glastuinbouw in Limburg in verleden en toekomst. Centrale thema's daarbij zijn de omvang van de ruimtebehoefte van de sector en de randvoorwaarden die gesteld moeten worden aan locaties die in aanmerking komen voor individuele of gezamenlijke vestiging.

Om dat doel te bereiken verschaft de onderzoeksrapportage:

1. een beschrijving en analyse van de ontwikkelingen van de glastuinbouw in Limburg van 1978 tot 1998 op basis van kengetallen uit de landbouwtelling; prognose van de ontwikkelingen van relevante kengetallen;
2. inzicht in (micro-economische) randvoorwaarden voor het functioneren van glastuinbouwbedrijven: het gaat met name om de eisen die aan de toekomstige bedrijfsomvang en -structuur gesteld moeten worden;
3. inzicht in (maatschappelijke) eisen die aan de glastuinbouw gesteld mogen worden op het gebied van milieu- en energiebeleid, ruimtelijke inpassing en landschappelijke aankleding;
4. inzicht in (markt) eisen die vanuit de ontwikkelingen (met name ketenveranderingen) van de agribusiness gesteld moeten worden aan glastuinbouwbedrijven;
5. een globale beschrijving van de toekomstige structuur van toeleverende en afleverende bedrijven, mede door afsplitsing of gezamenlijk uitvoeren van activiteiten van primaire bedrijven;
6. de resultaten van onderdeel 1 tot en met 5 worden mede verkregen door interviews van deskundigen uit de sector; de toetsing wordt door desk-research afgewogen en gerapporteerd; voor factoren waarvan de toekomstige ontwikkeling niet voldoende kan worden afgetast, kunnen met het RAM (Ruimtelijk Allocatiemodel) gevoeligheidsanalyses worden uitgevoerd.

1.3 Methode van onderzoek en afbakening

1.3.1 Methode van onderzoek

Het eerste deel van het onderzoek kan het beste gekarakteriseerd worden als desk-research met behulp van CBS-gegevens en door het LEI uitgebrachte rapporten.

Voor het onderzoek is voor het merendeel gebruikgemaakt van bestaande kennis over de locatieproblematiek zoals die door LEI in de afgelopen jaren is verworven. Daarnaast is voor een aantal nader te bepalen varianten de invloed op de kwantitatieve invulling

van de glastuinbouw in Limburg met het Ruimtelijke Allocatiemodel (RAM) doorgerekend. Dit alles is in nauw overleg tussen de klankbordgroep van de provincie en de onderzoekers van het LEI geschied. Het onderzoek is beschrijvend analyserend van aard. De beschrijving heeft betrekking op de glastuinbouw die vooral in Noord- en Midden-Limburg te vinden is, geplaatst in een nationale context. Hiermee is tevens het kader voor het onderzoek bepaald. De van belang zijnde locatiefactoren passeren in kort bestek de revue. Deze locatiefactoren kunnen worden gezien als een verdere verbijzondering van invalshoeken voor de aan te geven kwantitatieve invulling van de glastuinbouw. Deze nadere analyse heeft vooral ten doel gehad om de specifieke omstandigheden van Limburg te beschrijven en hun mogelijke invloed op de toekomstige oppervlakte glastuinbouw in de provincie te verkennen.

De algemene beschrijving van het RAM-model, het rapport *Kansen voor kassen* en de additionele desk-research vormden de basis voor verder onderzoek. In overleg met de klankbordgroep is bepaald in hoeverre de bandbreedte voor het uitgangsscenario kon worden vastgesteld voor de verschillende varianten. Ook de impact van de locatiefactoren heeft ter discussie gestaan en is getoetst bij een aantal sectordeskundigen door middel van diepte-interviews. Op basis daarvan stond de mogelijkheid open om een of meerdere locatievariabelen specifiek voor de Limburgse glastuinbouw te verkennen, bijvoorbeeld op basis van veronderstellingen of regionale beleidsuitgangspunten. Ook kon overgegaan worden tot additionele gevoeligheidsanalyses en het aannemen van onder- en bovengrenzen voor locatiefactoren.

1.3.2 Afbakening

Het onderzoek kent enkele belangrijke uitgangspunten c.q. afbakeningen:

1. uitgegaan wordt van het EC (European Coordination)-scenario van het CPB (Centraal Planbureau). Dit scenario brengt op basis van een aantal sociaal-economische, demografische, milieu-, enzovoort, uitgangspunten de positie van de Nederlandse glastuinbouw in beeld en berekent op basis daarvan de maximale oppervlakte glastuinbouw in Nederland. Dit scenario voorspelt een totale oppervlakte glastuinbouw in Nederland in 2010 van 9.600 ha. Van deze oppervlakte valt 700 ha buiten het onderzoek omdat dat betrekking heeft op de niet gespecialiseerde bedrijven. Binnen het overblijvende nationale oppervlaktebeslag van 8.900 ha wordt met het Ruimtelijk Allocatiemodel (RAM) van het LEI de positie bepaald van de Limburgse glastuinbouw en wordt op basis van economische criteria het meest waarschijnlijk provinciaal areaal bepaald;
2. voor de kwantitatieve onderbouwing van de maximale ruimtebehoefte is aangesloten bij de studie *Kansen voor kassen*. Hieraan liggen onder andere de streek- en regio-plannen ten grondslag. De in het dit IOP genoemde maximale oppervlakte worden in principe als uitgangspunt (bovengrens) genomen voor dit onderzoek. Afwijkend gebruik daarvan vindt alleen plaats na overleg met de klankbordgroep. De consequenties van die afwijking zouden als beleidsvariant met het Ruimtelijk Allocatiemodel kunnen worden doorgerekend;
3. met de specifieke Limburgse situatie kan expliciet rekening gehouden worden via variabelen die als randvoorwaarden voor het RAM-model van het LEI gelden. De

modelstructuur en gebruikte generieke beslisregels zijn niet of slechts marginaal aangepast voor dit onderzoek. Het model is gebaseerd op actuele statistische informatie en biedt door het grote aantal onderscheiden variabelen voldoende ruimte om specifieke Limburgse invloeden te verkennen en met gevoeligheidsanalyses door te rekenen;

4. verder gelden in dit onderzoek voorzover het de Limburgse glastuinbouw en haar kwantitatieve invulling op nationaal niveau betreft alle beperkingen die ook voor het onderzoek *Kansen voor kassen* van toepassing waren. Anderzijds is nadrukkelijk gesteld dat gevoeligheidsanalyses uitgevoerd konden worden op basis van een beperkt aantal mogelijke beleidsvarianten die door de klankbordgroep in overleg met de onderzoekers zouden kunnen worden bepaald. Ook bestond de mogelijkheid om op basis van meningen van sectordeskundigen die uit de diepte-interviews geventileerd zouden worden of op basis van recentelijk veranderde omstandigheden in de positie van de Limburgse glastuinbouw met het RAM-model gevoeligheidsanalyses uit te voeren. Binnen de begrote capaciteit moesten in overleg met de opdrachtgever echter de prioriteiten voor deze verkenningen worden aangegeven.

1.4 Opbouw van het rapport

In het eerste hoofdstuk zijn de achtergrond, de probleem- en doelstelling en de methode, afbakening en beperkingen van het onderzoek beschreven. De ontwikkelingen van de glastuinbouw van 1978 tot 1998 evenals een prognose van de belangrijkste kengetallen zijn in hoofdstuk 2 gerapporteerd.

De specifieke kenmerken van de Limburgse glastuinbouw komen in hoofdstuk 3 aan de orde. Op basis van interviews worden de locatievariabelen kritisch verkend. Door nadere analyses wordt hun invloed op het toekomstig Limburgs areaal gezien. In hoofdstuk 4 worden samenvattende conclusies gegeven.

Degenen die geïnteresseerd zijn in de achtergronden van eerder door het LEI uitgevoerd onderzoek naar de Economische en Autonome Hoofdstructuur worden verwezen naar het bij dit rapport behorende en los uitgebrachte werkdocument getiteld *Locatiefactoren en de plaats van Limburg in de hoofdstructuur glastuinbouw*.

In hoofdstuk 1 van het werkdocument zijn alle van toepassing zijnde locatiefactoren beschreven. Door een integrale afweging van de invloed van deze factoren op de economische aantrekkingskracht van de locaties zijn de Economische en de Autonome Hoofdstructuur voor de glastuinbouw doorgerekend. Hoofdstuk 2 van het werkdocument gaat nader in op aspecten van de EHG en de AHG voor Limburg.

2. Ontwikkelingen glastuinbouw in Limburg

2.1 Inleiding

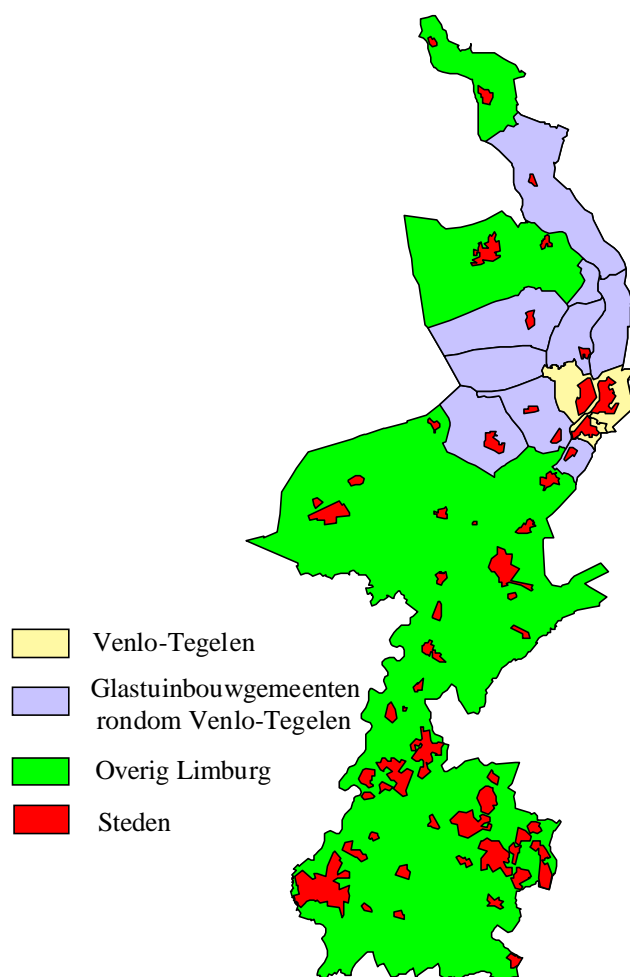
De glastuinbouw is in Limburg één van de grotere productierichtingen. Van de totale productieomvang, gemeten in Nederlandse grootte-eenheden (nge), neemt de glastuinbouw 18% in. De ontwikkeling van de productieomvang laat in de negentiger jaren een positief beeld zien. Was de groei in Nederland gemiddeld 1,5% per jaar, in Limburg bedroeg dit 2,3% per jaar (Van der Sluis en Wijnen, 1998).

Met een aandeel van 7,1% in de totale landelijke productieomvang (nge, 1998) neemt de Limburgse glastuinbouw een prominente plaats in. In 1978 bedroeg dit 6,2%.

2.2 Ruimtelijk spreiding

Het glastuinbouwcomplex bestrijkt vooral de gebieden Noord- en Midden-Limburg. In het onderzoek worden drie deelgebieden onderscheiden:

- Venlo-Tegelen;
- rondom Venlo-Tegelen in een halve cirkel liggen de gemeenten met glastuinbouw te weten Bergen, Broekhuizen, Grubbenvorst, Arcen en Velden, Horst, Sevenum, Helden, Maasbree en Belfeld;
- daarbuiten liggen de glastuinbouwbedrijven in het 'overig Limburg'. In figuur 2.1 zijn de gebieden in beeld gebracht.

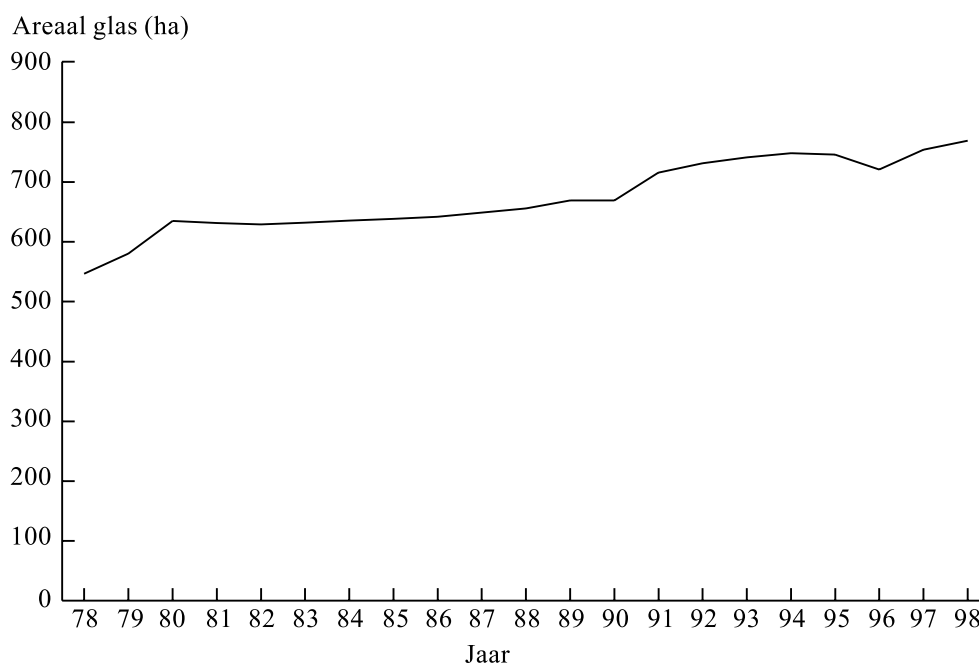

Figuur 2.1 Deelgebieden in Limburg

2.3 Glastuinbouw Limburg en Nederland

In bijlage 1 zijn de belangrijkste kengetallen voor Limburg en Nederland weergegeven. In deze paragraaf worden de kengetallen toegelicht en een vergelijking gemaakt van Limburg met het landelijk beeld. Om de bedrijven te typeren wordt onderscheid gemaakt tussen bedrijven met glas (ondersteunend glas) en gespecialiseerde glastuinbouwbedrijven. Dit zijn bedrijven waarbij minimaal tweederde deel van de productieomvang (nge) afkomstig is uit de glastuinbouw. Vervolgens zijn de gespecialiseerde glastuinbouwbedrijven nader ingedeeld naar subsector (groente, snijbloemen en potplanten) en gemengde glasbedrijven.

Het totale glasareaal in Limburg steeg van 547 ha in 1978 tot 770 ha in 1998; een toename van 216 ha. In figuur 2.2 is de ontwikkeling van het areaal weergegeven.

Figuur 2.2 Ontwikkeling van het glasareaal in Limburg tussen 1978 en 1998

De stijging (41%) is belangrijk groter dan in Nederland (26%). Het areaal groenteteelt is vrijwel constant gebleven (circa 500 ha). De groei is vooral gerealiseerd in de snijbloemen- (96 ha) en potplantenteelt (55 ha) en de boomkwekerij onder glas (25 ha). De relatieve groeicijfers zijn beduidend hoger dan landelijk. Het teeltoppervlak tomaten bleef vrijwel gelijk (landelijk gehalveerd) en het areaal augurken onder glas is sterk afgenomen. De vrijkomende ruimte is ingenomen door de komkommer- en paprikateelt. Vrijwel alle grote snijbloemengewassen laten een relatief sterke groei zien. Met deze ontwikkelingen is het gewassenpakket globaal gezien dichter naar de landelijke verdeling opgeschoven (bijlage 2). Het aandeel van de groenteteelt in het totale gewassenpakket is in de periode 1978-1998 gedaald van 85% naar 67% (in hectares). Landelijk is dit respectievelijk van 57% naar 42%.

Het totaal aantal bedrijven daalde met 27%. Dit past in de landelijke ontwikkeling. Het aantal groenteteeltbedrijven en het aantal bedrijven met ondersteunend glas namen sterk af. Daarentegen steeg het aantal snijbloemen-, potplanten- en gemengde glasbedrijven. Dit verschilt met de landelijke ontwikkeling, want daar was sprake van een daling van het aantal snijbloemenbedrijven en zelfs een sterke daling van het aantal gemengde glasbedrijven. Het gemengde bedrijfstype in Limburg is qua teeltplan heel divers. Naast groente en bloemen komt op deze bedrijven ook boomkwekerij voor.

Bovenstaande ontwikkelingen gaan gepaard met een forse schaalvergroting van de bedrijven. Het gemiddelde kasoppervlak is verdubbeld in twintig jaar. Dit sluit aan bij landelijke ontwikkeling. Landelijk is de schaalvergroting op de meeste bedrijfstypen zelfs nog

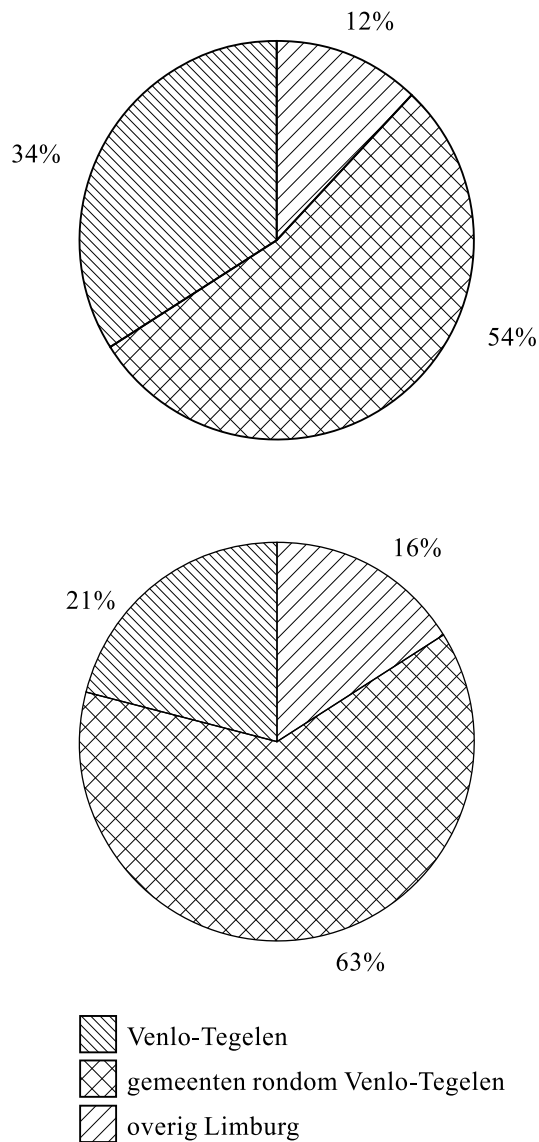
iets verder doorgeschoten. Dit geldt niet voor de bedrijven met ondersteunend glas in Limburg. Deze hebben gemiddeld grotere glasopstanden dan landelijk (bijlage 1). Tussen de sub-sectoren loopt de schaalgrootte uiteen. In bijlage 3 is de verdeling van de bedrijven naar grootte weergegeven. Daaruit blijkt dat tussen 1978 en 1998 op de groente- en bloemenbedrijven het aandeel bedrijven met een kasoppervlak van meer dan 10.000 m² sterk is toegenomen ten koste van de bedrijven die kleiner zijn dan 5.000 m². De potplantenbedrijven zijn gemiddeld kleiner dan de andere glastypen, maar in de periode 1978-1998 is het aandeel grotere kassen wel toegenomen. Ook de gemengde glasbedrijven zijn relatief klein; ongeveer de helft van de bedrijven is in 1998 kleiner dan 5.000 m². In 1978 was dit nog 67%. Opmerkelijk is dat het gemiddelde kasoppervlak van de bedrijven met ondersteunend glas vrijwel constant is gebleven.

2.4 Verschillen tussen de deelgebieden

Bijlage 1 geeft eveneens een overzicht van de veranderingen van het glasareaal in de drie deelgebieden in de periode 1978-1998. In figuur 2.3 is weergegeven hoe het glasareaal verdeeld is over de deelgebieden in 1978 en 1998.

Het zwaartepunt van de glastuinbouw is in de periode 1978-1998 verschoven van Venlo-Tegelen naar de gemeenten rondom Venlo-Tegelen en in mindere mate naar overig Limburg. De concentratie rondom het sterk verstedelijkte Venlo nam af en ging vooral ten koste van de glasgroenteteelt. In totaal is hier het glasareaal gedaald tot 21% van het totale areaal. In de gemeenten rondom Venlo-Tegelen en in 'overig Limburg' zijn alle gewasgroepen qua areaal toegenomen, gezamenlijk respectievelijk tot 63% en 16% van het totale areaal glastuinbouw. Het totaal aantal bedrijven is hier met 20% gedaald. De nettostijging van het groentearaal van 80 ha in de glastuinbouwgemeenten rondom Venlo-Tegelen is het resultaat van een groei van de hoofdgewassen (tomaat, komkommer en paprika) en een daling van de teelt van augurken. In de snijbloemen- en potplantenteelt wordt de nettostijging van 70 ha veroorzaakt een vrij gelijkmatige toename van de hoofdgewassen (chrysant, gerbera, roos enzovoort). In overig Limburg is de relatieve groei van de groenteteelt in vergelijking met het glastuinbouwgebied rondom Venlo-Tegelen groter (komkommerteelt). De relatieve groei van de meeste sierteeltproducten is in overig Limburg kleiner in vergelijking met de gemeenten rondom Venlo-Tegelen. In overig Limburg is het areaal boomkwekerij verhoudingsgewijs even sterk gestegen dan in de gemeenten rondom Venlo-Tegelen.

Bovenstaande ontwikkeling van het areaal gaat gepaard met veranderingen in het aantal bedrijven per deelgebied. In Venlo-Tegelen is sprake van een relatief sterke daling van het aantal groentebedrijven in vergelijking met de andere deelgebieden. Het totaal aantal bedrijven is met 56% gedaald. In de gemeenten rondom Venlo-Tegelen zijn er relatief veel snijbloemen- en potplanten-bedrijven bijgekomen. In overig Limburg is in tegenstelling tot de andere gebieden het aantal bedrijven met ondersteunend glas iets gestegen. Deze ontwikkeling vindt met name plaats op de bedrijven met boomteelt en opengrondsgroenteteelt (teeltduurverlenging, kwaliteitsproducten).

Figuur 2.3 Verdeling (%) van het areaal glastuinbouw in 1978 en 1998 naar deelgebieden in Limburg

2.5 Dynamiek in de tuinbouw

2.5.1 Beginners en stoppers

De dynamiek in de tuinbouw kan geschetst worden aan de hand van groei en krimpcijfers, hervestiging en de in- en uitstroom van bedrijven met glastuinbouw. Hiervoor zijn gegevens gebruikt uit de CBS-landbouwtelling in combinatie met het Bedrijfsmutatieregister. Met dit register kunnen bedrijven in de Landbouwtelling door de jaren heen gevolgd worden. De indeling naar oorzaak van de veranderingen in het aantal bedrijven met glas en het bijbehorende glasoppervlak is als volgt:

- gecontinueerde bedrijven met uitbreiding van glasoppervlak;
- gecontinueerde bedrijven met krimp van glasoppervlak;
- gecontinueerde bedrijven met gelijkblijvend glasareaal;
- gestart met glas: bedrijf is in het eerste en het laatste jaar geregistreerd, en heeft in het eerste jaar geen en in het laatste jaar wel glas;
- gestopt met glas: bedrijf is in het eerste en laatste jaar van een periode geregistreerd, en heeft in het eerste jaar glas en in het laatste jaar geen glas;
- gesticht: bedrijf is in het eerste jaar niet en in het laatste jaar wel geregistreerd, en heeft in het laatste jaar glas;
- opgeheven: bedrijf is in het eerste jaar wel en in het laatste jaar niet geregistreerd, en heeft in het eerste jaar glas.

Zowel de veranderingen als de oorzaken van de veranderingen in het aantal bedrijven met glas lopen per deelgebied uiteen (tabel 2.1).

In Venlo-Tegelen wordt het afnemende belang van de glastuinbouw vooral veroorzaakt door het grote aandeel opheffingen. Het aantal bedrijfsstichtingen in deze regio is klein evenals het aantal bedrijven dat start met glasteelten. Het aantal beëindigers in de glastuinbouw is vier maal groter dan het aantal beginners. Procentueel neemt gedurende de laatste jaren de bedrijfsbeëindiging door stoppen of opheffen toe. De weinige bedrijven die wel een bedrijf stichten zijn gemiddeld groter dan in andere deelgebieden.

Tabel 2.1 Aantal bedrijven met glas en veranderingen daarin in Limburg naar oorzaak in de periode 1992-1995 en 1995-1998

	Venlo-Tegelen		Gemeenten rondom Venlo-Tegelen		Overig Limburg	
	'92-'95	'95-'98	'92-'95	'95-'98	'92-'95	'95-'98
Aantal bedrijven beginjaar	218	188	637	574	246	233
Gestopt met glastuinbouw	2	2	24	22	23	11
Opgeheven bedrijven met glas	39	44	88	77	22	30
Gecontinueerd	177	142	525	475	201	192
Gestart met glastuinbouw	4	0	19	18	16	20
Gesticht met glas	7	12	30	45	16	16
Aantal bedrijven eindjaar	188	154	574	538	233	228

Bron: CBS-Landbouwtelling, bewerking LEI.

In de gemeenten rondom Venlo-Tegelen is de afname van het aantal bedrijven relatief lager dan in Venlo-Tegelen. Van deze groep beëindigers is één op de vijf een bedrijf dat het glasopstand heeft geruimd, maar wel het bedrijf continueert. De andere zijn bedrijfsopheffingen. Aan de bedrijfsopheffingen kan ook de belangrijkste daling van het glasareaal worden toegeschreven. Tegenover de beëindigers staat een vrij grote groep opstarters, dus bestaande bedrijven die met glastuinbouw beginnen of bedrijfsstichtingen. De belangrijkste groei van het areaal wordt veroorzaakt door de bedrijfsstichtingen. Ondanks

de nettoafname van het totaal aantal bedrijven kan geconcludeerd worden dat de verhouding tussen het aantal beginners en het aantal beëindigers de laatste jaren is verbeterd, waarbij een toenemend aandeel bestaat uit bedrijfsstichtingen. De gemiddelde bedrijfsgrootte van de gestichte bedrijven is belangrijk groter dan de bedrijfsgrootte van de opgeheven bedrijven.

Tabel 2.2 Areaal glas en veranderingen daarin in Limburg naar oorzaak in '92-'95 en '95-'98

	Venlo-Tegelen		Gemeenten rondom Venlo-Tegelen		Overig Limburg	
	'92-'95	'95-'98	'92-'95	'95-'98	'92-'95	'95-'98
Areaal beginjaar	178	170	450	465	103	111
Weg door krimp	8	7	12	28	4	3
Gestopt met glastuinbouw	2	2	5	5	4	2
Opgeheven bedrijven met glas	23	31	49	45	5	11
Gecontinueerd	145	130	384	387	90	95
Erbij door groei	20	19	47	46	13	19
Gestart met glastuinbouw	1	0	4	5	3	3
Gesticht met glas	5	14	29	47	4	5
Areaal eindjaar	170	163	465	485	110	122

Bron: CBS-Landbouwtelling, bewerking LEI.

In overig Limburg is het aantal beginners met glastuinbouw relatief groot ten opzichte van het aantal beëindigers. Het aantal beginners is toegenomen tegen een daling van het aantal beëindigers in de perioden 1992-1995 en 1995-1998. Dit resulteert in een vrijwel gelijkblijvend aantal bedrijven in de periode 1995-1998. Verder blijkt dat een relatief groot aandeel van de beginnende bedrijven al bestaande bedrijven zijn die starten met glas. Dit zijn vooral bedrijven met ondersteunend glas voor boomkwekerij (telen van een hoogwaardiger product) of opengrondsgroenteteelt (teeltduurverlenging, bijvoorbeeld aardbeien). Het gaat hier om betrekkelijk kleine kassen van 2.000 tot 3.000 m².

2.5.2 Verhuizers

Een ander kengetal dat iets van de dynamiek van de glastuinbouw weergeeft is het aantal verhuizingen van bestaande bedrijven tussen de deelgebieden in de provincie of tussen Limburg en de rest van Nederland. Uit de analyse blijkt dat in de periode 1985-1991 vrijwel geen gecontinueerde bedrijven verhuisd zijn. In de periode 1992-1998 zijn er meer verhuizingen, maar blijft toch relatief beperkt (2% van de bedrijven). Een klein deel van de verhuizingen betreft bedrijven die in het eerste jaar van de beschouwde periode geen glas hadden en in het laatste jaar wel. Er is geen duidelijk patroon in verplaatsing op te merken. Een groter deel van de verhuizingen betreffen bedrijven die in beide jaren glastuinbouw op het bedrijf hadden. Op basis van de overgangen tussen de vier gebieden (Venlo-Tegelen, gemeenten rondom Venlo-Tegelen, overig Limburg en Nederland) wordt het afnemend

belang van Venlo-Tegelen en het toenemend belang van de gemeenten rondom Venlo-Tegelen bevestigd. De indruk bestaat dat naast de verschuiving vanuit Venlo-Tegelen naar de omliggende gemeenten er eveneens een verschuiving optreedt vanuit 'overig Nederland' naar de glastuinbouwgemeenten rondom Venlo-Tegelen. Het betreffen hier echter kleine aantallen bedrijven.

3. Invloed van regionale omstandigheden op de glastuinbouw in Limburg in 2010

3.1 Inleiding

Door het LEI werd eerder onderzoek gedaan naar de Economische en Autonome Hoofdstructuur voor de Glastuinbouw in Nederland. Voor positie van Limburg hierin wordt verwezen naar het bij dit rapport behorende en los uitgebrachte werkdocument getiteld *Locatiefactoren en de plaats van Limburg in de hoofdstructuur glastuinbouw*.

Voor een nadere beschouwing en inschatting van de specifieke Limburgse omstandigheden zijn ten behoeve van dit onderzoek tien interviews gehouden bij deskundigen verdeeld over vijf groepen respondenten, te weten: (1) de primaire sector; (2) toeleveringsbedrijven; (3) adviseurs en dienstverleners; (4) verwerking, distributie en handel en (5) beleid en onderzoek. De namen van de respondenten zijn in bijlage 4 opgenomen.

De gesprekken zijn te omschrijven als diepte-interviews en bevatten vragen over heden en toekomst. Voor het heden is het accent gelegd op de sterke en zwakke punten van de provincie Limburg in het krachtenveld van de Nederlandse glastuinbouw. Voor de toekomst is nagegaan wat de invloed zou kunnen zijn van recente wijzigingen in de krachten achter de glastuinbouw in haar ontwikkeling naar 2010. Enkele belangrijke onderwerpen daarbij zijn: veilingfusie, afzetmarkt en ligging achterland, mentaliteit van ondernemers, ondernemersbeslissingen en toekomstig landelijk, provinciaal en gemeentelijk beleid.

De interviews zijn opgebouwd rond open-end vragen en bevatten een aantal algemene onderwerpen (marktontwikkelingen, structuur glastuinbouwbedrijven, projectvestigingen, maatschappelijke eisen ten aanzien van gebiedsinrichting, enzovoort) en bijzondere onderwerpen met betrekking tot de specifieke Limburgse omstandigheden (beleid en politiek, rol veiling, leveranciers). Niet aan iedereen zijn dezelfde vragen gesteld. De gesprekken zijn gericht geweest op de specifieke deskundigheid van de sleutelinformanten. Alle interviews samen bestrijken het gehele probleemgebied dat voor dit onderzoek nader geanalyseerd diende te worden.

3.2 Economische en autonome aspecten

Met de uitkomsten van de gesprekken is een basis gecreëerd voor verdere berekeningen met het Ruimtelijk Allocatiemodel van het LEI. Die berekeningen vallen in twee aspecten uiteen.

Het eerste aspect heeft betrekking op economische omstandigheden die specifiek voor Limburg gelden en af kunnen wijken van eerder gebruikte economische locatievariabelen. Dat kan bijvoorbeeld het geval zijn als het beleid invloed kan uitoefenen op de werking van de economische variabelen. Deze worden indien nodig op een nader aan te geven wijze geanalyseerd voor hun invloed op het areaal dat Limburg binnen de nationale EHG ten deel valt. Een deel van de invloed van die locatievariabelen is reeds bij de gevoe-

ligheidsanalyses in paragraaf 2.2 van het werkdocument aan de orde geweest. De interviews zullen uit moeten wijzen of het noodzakelijk is additionele gevoeligheidsanalyses uit te voeren.

Het tweede aspect omvat de specifieke Limburgse omstandigheden die invloed kunnen uitoefenen op de autonome ontwikkelingen. De gemiddelde autonome ontwikkelingen zijn eerder onderzocht en weergegeven in de AHG in *Kansen voor kassen*. De uitkomsten daarvan zijn te vinden in het bij dit rapport behorende en los uitgebrachte werkdocument getiteld *Locatiefactoren en de plaats van Limburg in de hoofdstructuur glastuinbouw*. Nagegaan zal worden in hoeverre er aanleiding is de destijds gebruikte gegevens op basis van recente ontwikkelingen bij de besluitvorming van ondernemers en beleid aan te passen. Daarna worden de gevolgen daarvan voor de autonome areaalontwikkelingen voor Limburg doorgerekend met het Ruimtelijk Allocatiemodel van het LEI. De werking van dit model is eveneens in het genoemde werkdocument beschreven.

In de volgende paragraaf wordt een verslag van de interviews gegeven. Per onderwerp is een sub-paragraaf gereserveerd; elk onderwerp bevat: (1) een *stemmingsbeeld* uit de interviews en (2) een *reflectie met aandachtspunten* als resultaat van desk-research

3.3 De resultaten van de interviews

3.3.1 Basisvoorwaarden voor vestiging

Stemmingsbeeld interviews

Het economisch en technisch functioneren beïnvloedt in min of meerdere mate direct het toekomstig rendement van de onderneming en zal uit dien hoofde van invloed zijn op de ontwikkelingen. Enkele van de basisvoorwaarden die in de interviews expliciet genoemd werden, zijn: (1) beschikbaarheid van goedkope energie, (2) beschikbaarheid van passende arbeid, (3) betaalbare grondprijzen, (4) aanwezigheid van toeleveranciers en dienstverleners en (5) gunstig fysisch milieu (wind, temperatuur, water, bodem, licht).

De eerste vier voorwaarden zijn voor de provincie gemiddeld gesproken goed vervuld. Het fysisch milieu is wat betreft de factor licht voor de provincie ten opzichte van veel andere locaties minder gunstig.

Op de afzonderlijke voorwaarden zal kort worden ingegaan.

Reflectie en aandachtspunten

De in de interviews genoemde 5 vestigingsvoorwaarden die van invloed zijn op het economisch functioneren van de onderneming zijn in werkelijkheid slechts een deel van alle invloedsfactoren op het rendement. In hoofdstuk 1 en 2 van het werkdocument is hier reeds uitgebreid op ingegaan in relatie tot de bepaling van de EHG in Nederland. In de praktijk focussen ondernemers in Limburg zich bij vestigingsbesluiten meer op de hier genoemde 5 factoren.

Ad (1) Goedkope energie

Als eerste wordt de beschikbaarheid van goedkope energie genoemd. De noodzakelijke behoefte aan energie is eerder door het LEI berekend op basis van klimaatgegevens van het KNMI. Daarbij is de invloed van wind, lichtintensiteit en temperatuur als uitgangspunt gebruikt. In het Oosten van het land bestaat onder invloed van een gemiddeld lagere temperatuur in de winter een hogere energiebehoefte voor glastuinbouwbedrijven dan langs de kust. In de kustgebieden is daarentegen de wind een factor die een hogere energie-input vraagt. Het gezamenlijk effect dat van beide factoren uitgaat, betekent dat er voor Limburg een licht nadelige situatie in kosten bestaat omdat de totale energiebehoefte iets hoger is. De uiteindelijke invloed op het rendement is relatief laag en bedraagt ten opzichte van het Westland ongeveer - 0,1%.

Door het benutten van grootschalige restwarmte en industriële afvalwarmte kan de positie van Limburg ten opzichte van locaties waar die mogelijkheden niet of in mindere mate aanwezig zijn, verbeteren. Uit eerdere berekeningen van het LEI is gebleken dat in de EHG in orde van grote van plusminus 450 ha glastuinbouw in een gunstige economische positie kan komen. Dat betekent dat het totale areaal dan op ongeveer 740 ha kan komen. Daar ligt echter de veronderstelling aan ten grondslag dat het gebruik van restwarmte voor de glastuinbouw gesubsidieerd zal worden waardoor die vorm van energievoorziening 10% goedkoper zal worden dan meer conventionele methoden van energievoorziening. Aangenomen mag worden dat dit een factor van betekenis kan zijn voor de autonome ontwikkelingen in Limburg.

In het kader van de liberalisering van de energiemarkt zal de positie van Limburg ten opzichte van andere locaties waarschijnlijk weinig veranderen. Uitgaande van de 5 entry-points (plaatsen waar energie Nederland binnenkomt: Balgzand, Maasvlakte, Zelzate, 's Gravenvoeren en Noordhoek) en de daaruit af te leiden transportafstanden en -kosten zijn voor Limburg ongeveer even hoog als voor de meeste andere locaties in Nederland. Bedrijven in het noorden van het land behalen daarbij een relatief voordeel (van der Velden et al., 1999).

Limburg kan zich echter wel in een voordeliger positie manoeuvreren dan de meeste overdrukgebieden als de regio in staat is om zogenaamde complementariteit in de energievoorziening te bereiken. Complementariteit komt voort uit een situatie waarbij het ene bedrijf een warmteoverschot heeft dat door het andere bedrijf gebruikt kan worden. Dat betekent dat in samenwerkingsverband met bijvoorbeeld de industrie of andere energievragers contracten voor levering worden afgesloten. In zo'n samenwerkingverband ondersteunen twee of meer bedrijven (glastuinbouw samen met bedrijven buiten de sector) elkaar bij het opvangen van pieken en dalen in de vraag naar energie gedurende een bepaalde tijdsperiode. Dit leidt in het algemeen bij toepassing van het CDS systeem (Commodity en Diensten System) van de Gasunie tot lagere prijzen voor energie.

De kans om complementaire contracten af te sluiten zal zich voor de glastuinbouw het beste aandienen bij relatief grootschalige projectvestigingen in de nabijheid van nieuwvestigingen van industriële gebruikers. Juist door de mogelijkheden om die gebieden geheel nieuwe in te richten kan in Limburg over het algemeen flexibeler met dit fenomeen worden omgegaan dan in overdrukgebieden zoals het Westland. In andere onderdrukgebieden waar locaties voor glastuinbouw nieuw worden opgezet bestaan gelijksoortige mogelijkheden voor het afsluiten van complementaire contracten. Verder kan door het re-

latief grote aandeel van de Wk-installaties in Limburg in de toekomst mogelijke een licht kostenvoordeel ontstaan. Het is moeilijk voorspelbaar of bij groei van de Wk-installaties in hetzelfde tempo als thans het geval is (door een mogelijk overaanbod van teruggeleverde elektriciteit) dat voordeel gehandhaafd zal blijven.

Ad (2) Passende arbeid

In Nederland is er in de toekomst een collectieve arbeidsovereenkomst voor de glastuinbouw in alle locaties van toepassing. Door de druk op de arbeidsmarkt zullen niettemin regionale verschillen in beloning van vaste arbeidskrachten voorkomen. Met name in de Randstad zullen hogere vergoedingen voor arbeid van vast personeel nodig zijn om dat personeel gedurende langere tijd aan het bedrijf te binden.

Ook voor het inzetten van tijdelijke arbeidskrachten werd en wordt in de toekomst in westelijk glastuinbouwlocaties meer betaald dan elders in Nederland. Er is in de Randstad weliswaar een groot arbeidspotentieel maar anderzijds is er sprake van concurrentie met andere sectoren zoals horeca en de schoonmaakbranche om de gunst van losse en tijdelijke arbeidskrachten.

Het arbeidsaanbod is naar zeggen in Limburg ruim voldoende en toereikend voor verdere expansie van de glastuinbouw in het gebied. Vanwege de van oudsher agrarische inslag beschikken tuinders over gemotiveerd en goed personeel.

De positieve invloed die van de beschikbaarheid van passende arbeid uitgaat op het rendement van de glastuinbouwbedrijven buiten de Randstad bedraagt 0,4 à 0,5%. Limburg heeft daarin geen unieke positie ten opzichte van andere locaties in het oosten, midden en noorden van het land. Of dit voordeel in Limburg in de toekomst zo zal blijven is afhankelijk van de ontwikkelingen op de regionale arbeidsmarkt. Bij groei van industriële en andersoortige bedrijfsactiviteit is de kans niet uitgesloten dat ook in verder van de Randstad liggende locaties de aanwending van arbeid duurder zal worden.

Ad (3) Grondprijzen

De prijzen voor grond komen tot stand door koppeling van krachten in vraag en aanbod van alle marktpartijen. De concurrentie van andere gebruiksfuncties speelt vooral in overdrukgebieden een belangrijke rol voor de prijs van grond. De glastuinbouwsector is een van die partijen en kan dus slechts beperkte invloed uitoefenen op de uiteindelijke prijs. De vraag naar grond wordt in de oude gebieden voor een groot deel bepaald door sociale aspecten, zoals gebondenheid aan de streek en gehechtheid aan regionale sociale relatiepatronen. Gelet op het ruimere aanbod van grond in de nieuwere gebieden mag worden verwacht dat een toename van de vraag naar glastuinbouwpercelen daar niet direct zal leiden tot een belangrijke grondprijsstijging.

In de grote glastuinbouwgebieden in de Randstad worden de hoogste prijzen voor tuinbouwgrond betaald. Recent zijn percelen verkocht voor f 900.000,- per ha. Buiten de Randstad is de grondprijs relatief laag. Het verschil in initiële kosten tussen die gebieden kan bij vestiging gemakkelijk oplopen tot boven de f 500.000,- per ha. Voor een bedrijf van 5 ha betekent een dergelijk prijsverschil een extra toename van het vreemd vermogen van 2,5 miljoen gulden. Het behoeft geen verder betoog dat de onderdrukgebieden hiermee een belangrijk locatievoordeel in huis hebben. Op de middellange termijn blijven de huidige verschillen in grondprijzen tussen de meeste gebieden bestaan.

Berekeningen met het RAM hebben aangetoond dat Limburg een relatief gunstige positie voor deze locatiefactor heeft. Grondprijzen variëren in de provincie van f 25,- à f 30,- per meter. De invloed die van een hiermee samenhangend lager vermogensbeslag uitgaat op het rendement van de bedrijven bedraagt bijvoorbeeld ten opzichte van het Westland 1 à 1,5% en is daarmee de grootste positieve locatiefactor voor het gebied. De verwachting is dat de regionale prijsverschillen in grond op lange termijn meer naar elkaar toegroeien. Dat zal met name het geval kunnen zijn als meerdere gebruiksfuncties tegelijkertijd zich op de regionale grondmarkt zullen melden.

Ad (4) Toeleveranciers en dienstverleners

Recent is onder de naam 'Go' een samenwerkingsverband van regionale toeleveringsbedrijven van start gegaan, waaronder Mertens in Horst, Isidorus in Someren, Klep in Etten-Leur, Windhorst van Veen in Hazerswoude, Sosef in Honselersdijk, Heyboer in Biddinghuizen en Nuyens in Limmen. Samen bestrijken zij alle teeltcentra in Nederland. Go denkt nationaal maar handelt lokaal. De partners versterken elkaar in assortiment en de daaraan gekoppelde adviesfunctie. Zo vindt maximale synergie plaats die nog versterkt wordt doordat er intensieve afstemming bestaat met de tuinders. 'Go' biedt ook ondersteuning op het gebied van marketing en promotie en verzorgt managementcursussen en trainingen voor het personeel van de telers. Deze ontwikkelen duiden erop de invloed van regionale toeleveranciers een steeds verder gaand bovenregionaal karakter krijgt. Leverantie van tuinbouwbenodigdheden is niet meer direct afhankelijk van de aanwezigheid van betreffende leveranciers in het gebied zelf.

Door het LEI werd die conclusie reeds eerder getrokken. Door onderzoek is komen vast te staan dat in de toekomst het aantal grote Nederlandse leveranciers van tuinbouwbenodigdheden en investeringsgoederen, dat bijna het hele scala aan tuinbouwbenodigdheden levert, op de vingers van één hand te tellen is. Een grote leverancier is dan het middelpunt van een fijnmazig web van relaties en bezit in alle belangrijke productiegebieden een filiaal. Naar verwachting zullen de prijzen en service dan binnen en buiten de Randstad geen verschillen in kwaliteit en prijs vertonen (Alleblas en Rodewijk, 1992).

Ook bij de leveranciers van uitgangsmateriaal zullen de ontwikkelingen die kant opgaan. De grote vermeerderingsbedrijven hebben in de toekomst meerdere vestigingen van enkele tientallen hectares groot. Hun prijzen en service liggen dan nagenoeg overal in Nederland op hetzelfde niveau.

Het pakket van de dienstverlener is in het derde millennium in het algemeen breed en diep. De concentratie en samenwerking van dienstverleners neemt nog verder toe. Er is een tendens om steeds meer nationaal en internationaal te opereren. De huidige verschillen in dienstverlening binnen Nederland zullen in de toekomst geheel verdwijnen.

In Limburg zijn toeleveranciers in ruime mate aanwezig. De hiervoor geschetste ontwikkelingen op dit vlak wijzen echter uit dat vrijwel overal in Nederland aan die voorwaarde is voldaan en dat door de diverse tuinbouwlocaties in gelijke mate van deze bedrijven zal worden geprofiteerd. Overal in Nederland zal uniforme dienstverlening tegen uniforme prijzen plaatshebben. De aanwezigheid van leveranciers en dienstverleners wordt in Limburg als een positieve vestigingsfactor gevoeld en beïnvloedt derhalve tot op zekere hoogte de autonome ontwikkeling van de glastuinbouw. Maar in werkelijkheid heeft deze locatiefactor ten opzichte van andere locaties nauwelijks onderscheidend vermogen. Ade-

quate dienstverlening en toelevering is een vanzelfsprekende voorwaarde waaraan in alle afzonderlijke locaties moet zijn voldaan ten behoeve van een goed functionerend geheel van het Glastuinbouwcomplex Nederland. In paragraaf 3.3.2 wordt een soortgelijke ontwikkeling in verband met het toekomstig functioneren van onderzoek, voorlichting en onderwijs ten behoeve van de glastuinbouw gevolgd.

Ad (5) Fysisch milieu

De drie hoofdcomponenten van het fysisch milieu zijn klimaat (temperatuur, wind, lichtintensiteit, relatieve luchtvochtigheid en neerslag) en bodem. De glastuinbouw heeft zich door de vele mogelijkheden om deze componenten op kunstmatige wijze te beïnvloeden deels losgemaakt van het fysisch milieu. Niettemin oefenen bepaalde aspecten ervan nog relatief grote invloed uit op de groei en productie van de gewassen.

Temperatuur en wind

De invloed van temperatuur en wind op de energiebehoefte van de glastuinbouw is reeds aan de orde geweest bij Ad (1).

Lichtintensiteit

Er zijn in Nederland relatief grote verschillen in licht. Langs de kust zijn de stralingsommen het hoogst. De lichtgradiënten lopen in Nederland van Zuidwest naar Noordoost. In de Zuidwesthoek van Nederland is de lichtintensiteit gemiddeld hoger dan in het noordoosten (KNMI, 1992). Hoe verder landinwaarts des te lager worden de stralingsommen. Verschillen in licht, een natuurlijke en moeilijk te beïnvloeden factor, leiden ook in de toekomst tot verschillen in de fysieke productie. Er wordt in dit rapport niet diep ingegaan op de achtergronden van de impact van de lichtintensiteit. Voor uitgebreide beschrijving en analyse van de factor licht wordt verwezen naar eerder verschenen onderzoeksrapporten (Alleblas en Rodewijk, 1992; PTG, 1994; Alleblas et al., 1997). Uit het LEI-onderzoek blijkt dat de lichtintensiteit voor Limburg relatief laag is. Ten opzichte van het Westland beïnvloedt deze factor, afhankelijk van het bedrijfstype de rentabiliteit negatief tot op een hoogte van 1,3 tot 2,3%. Eerder werd ook vermeld dat Limburg hierdoor in de rangorde van de EHG relatief laag scoorde.

Het ondernemersbestand in Limburg lijkt zich bij haar besluitvorming over (her)vestiging weinig aan te trekken van de negatieve invloed van de lage lichtintensiteit op de productie en rentabiliteit. Dat is dan ook de reden dat de autonome ontwikkelingen in de regio een relatief gunstig beeld vertonen. In de AHG heeft de provincie een sterke positie en lijkt geenszins van plan die ter discussie te willen stellen. De toekomstvisie die in de AHG is vervat wordt door de provincie en gemeenten realistischer ingeschat dan het streven naar een theoretisch economisch optimum zoals dat voorkomt uit de winstmaximalisatietheorie.

Het lichtstandpunt is voor Limburg voor een groot deel verklaarbaar doordat de lichtintensiteit in de wintermaanden in Limburg hoger is dan elders in Nederland. De invloed van die hogere lichtintensiteit in de winter op de productie in de zomer is echter nooit wetenschappelijk aangetoond. In tegenstelling tot wat vaak wordt beweerd, is het lichtvoordeel in de winter in de LEI-berekeningen wel meegenomen en is verdisconteerd in de totale jaarsommen die gebruikt zijn voor de vaststelling van de feitelijke verschillen tus-

sen de regio's zoals die tot uiting kwamen in de studie *Kansen voor kassen*. Zelfs al zou de lichtintensiteit in de winter drie keer zo zwaar meegewogen worden, dan nog blijven de totale jaarlijkse lichtsommen in Limburg achter bij die in het westen van Nederland.

Neerslag

De glastuinbouw stelt hoge eisen aan de kwaliteit van gietwater. Dat gietwater is deels afkomstig van de natuurlijk neerslag in de vorm van regen. Voor alle glastuinbouwlocaties is de neerslag berekend op basis van de meetgegevens van het KNMI. Afhankelijk van de mogelijkheden per gebied (grondwater, oppervlaktewater, leidingwater) zijn de kosten van aanvullend water berekend. In het algemeen zijn groepsgewijze watervoorzieningen in verband met de aanleg van een speciaal leidingen stelsel, beter te realiseren in nieuwe glastuinbouwgebieden. Bij de projectvestigingen beschikt de provincie hiermee een mogelijk locatievoordeel ten opzichte van de oude glastuinbouwconcentraties. In het onderzoek naar de EHG werkte met name door de relatief lage neerslag deze factor licht negatief uit ten opzichte van het Westland.

Bodem

Het overgrote deel van de productie van de Nederlandse glastuinbouw zal in de toekomst plaatsvinden in gesloten teeltsystemen op substraat of beton. Een klein deel van de productie komt nog in de grond tot stand. Voor deze producten ontstaat een deelmarkt. De belangrijkste eis die aan de bodem wordt gesteld is de draagkracht. Hiermee wordt bedoeld dat de ondergrond de kassen, betonvloeren en transportsystemen moet kunnen dragen. Vrijwel overal in Nederland zijn dergelijke gronden in aanwezig.

De verschillen in kosten van deze locatiefactor worden veroorzaakt doordat de kosten van heien per grondsoort kunnen verschillen. Glastuinbouwlocaties in Limburg hebben door hun overwegend stabiele ondergrond op deze factor een investeringsvoordeel. De positieve invloed daarvan op het rendement van de bedrijven bedraagt maximaal ongeveer 0,1% ten opzichte van het Westland.

3.3.2 Vestigings- en ondernemersklimaat

Stemmingsbeeld interviews

De kwaliteit van het vestigingsklimaat is moeilijk exact te bepalen of af te bakenen. Over het algemeen moet er aan een aantal voorwaarden zijn voldaan, wil er over een goed of acceptabel vestigingsklimaat gesproken kunnen worden. Naast de in de vorige paragraaf genoemde basisvoorwaarden voor vestiging speelt het vestigings- en ondernemersklimaat een rol van betekenis voor de autonome ontwikkelingen. In grote lijnen kan voor de bepaling van het ondernemersklimaat de volgende onderverdeling worden aangehouden:

1. Ondernemersmentaliteit

De geïnterviewden zijn van mening dat Limburgers rustige ondernemers zijn. Ze zijn flexibel en passen zich gemakkelijk aan bij gewijzigde omstandigheden. Dat is in de oude glastuinbouwcentra in het westen van het land vaak anders omdat die decennialang hun positie gevrijwaard hebben gezien van indringende veranderingen.

Kennisuitwisseling staat vooral bij de jongere Limburgse ondernemers hoog in het vaandel; van hen moet de toekomstige vernieuwing in het bedrijfsbeheer uitgaan omdat zij met de complexiteit van het moderne glastuinbouwbedrijf goed om kunnen gaan. Ook wordt er intensief samengewerkt met andere partijen in de keten. Juist door die houding is er een uitstekende basis ontstaan voor productinnovaties en innovaties in organisatievormen in de richting van de afzetmarkt.

De regio is zich ook steeds meer bewust geworden van haar eigen kunnen en straalt dat ook op allerlei manieren uit. Die bewustwording blijkt onder andere uit het enthousiasme waarmee projectvestigingen in het gebied van de grond komen.

2. *Maatschappelijke cultuur en sociale infrastructuur*

Limburg heeft een aangename uitstraling en goede werkomgeving. Buiten dat is het in het ZON-gebied ook prettig wonen. De regio wordt door geïnterviewden gekenmerkt door een landschappelijk unieke en recreatieve aantrekkelijke omgeving. Gesteld wordt dat er een eigen streekcultuur aanwezig is die gemakkelijk toegankelijk is voor mensen van buiten de provincie. Burenhulp is hier een vanzelfsprekend onderdeel van de maatschappelijk cultuur.

De open instelling van de Limburger is met name van belang voor verkassers uit andere gebieden. Het opzetten van een nieuwe sociaal netwerk is in deze omgeving waarschijnlijk niet een erg grote opgave. De nabijheid van steden als Venlo, Nijmegen, Eindhoven en op iets verdere afstand Maastricht en Düsseldorf bieden goede mogelijkheden om te ontspannen of om zich met cursussen of dagonderwijs verder te ontwikkelen. De veiling, tuinders en telersverenigingen ontvangen nieuwvestigings in het gebied met open armen.

Aan sociaal gunstige omgevingsfactoren zoals ze hier zijn geschetst, is ook een spiegelbeeld verbonden. Uit de interviews bleken ook nadelen verbonden te worden aan de Limburgse gemoedelijkheid, en het sociaal ondernemersklimaat. Een aantal respondenten meent dat een deel van de Limburgers behoudend en conservatief is en dat de regionale sociale netwerken voor niet-Limburgers beklemmend kunnen werken.

3. *OVO (Onderzoek, Voorlichting, Onderwijs)*

In en vlak bij het Limburgse glastuinbouwgebied zijn vooraanstaande onderwijs- en onderzoekinstellingen aanwezig. Juist de combinatie van onderwijs (Wageningen Universiteit en Researchcentrum, Praktijkschool IPC, Agrarisch Opleidingscentrum) en onderzoek (Horst, Proefstations voor Akkerbouw en Vollegrond en de Champignons) zal volgens de geïnterviewden bevruchtend werken op de glastuinbouw in het gebied. Met name hun aansluiting met de voorlichting zal een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan de omslag van productiegericht naar marktgericht werken van toekomstige ondernemers (BOG, 1997). Samen met de telers zijn zij bezig aan een voortdurend innovatieproces. Daarmee speelt de sector duidelijk in op de wens van de toekomstige kritische consument.

4. *Vergunningenstelsel*

Lokale en provinciale overheden tonen hun goede wil aan de glastuinbouw door zich in te spannen voor het wel en wee van de sector. De overheden geven volop ruimte aan nieuwe tuinbouwvestigingen en aan uitbreiding van bestaande bedrijven in de oudere concentratiegebieden.

Over het algemeen zijn de procedures doorzichtig en is er sprake van een soepele vergunningverlening. De ambtelijke molens draaien in veel gevallen sneller dan in andere locaties. De laatste jaren overheerst bij de glastuinbouwsector het gevoel dat er bij gemeenten en provincies grotere bereidheid bestaat om mee te werken en meer steun te verlenen bij de voortgang in procedures.

5. *Beleid en politiek*

De overheden scharen zich eensgezind achter de glastuinbouw. Op landelijk niveau wordt het beleid onbetrouwbaar gevonden. De agribusiness krijgt op nationaal niveau minder draagvlak. Vanuit de maatschappij worden enkele agrarische activiteiten niet meer zo positief beoordeeld als vroeger. Er is een sterke lobby met name vanuit de milieubeweging om het allemaal anders te doen. De mening vat steeds meer post dat na de varkens en de kippen de glastuinbouw klappen zal krijgen in de vorm van hoge milieueisen en hoge eisen met betrekking tot de landschappelijke inpassing van de bedrijven.

Op provinciaal niveau worden voorwaarden geschapen om het klimaat voor de ondernemers in de glastuinbouw gunstig te beïnvloeden. Over het algemeen bestaat er voor de tuinders die vooruit willen duidelijkheid in de provincie. De provincie heeft een uitgesproken mening over het inrichten van toekomstige tuinbouwgebieden in projectvestingen en uitbreiding van bestaande bedrijven in concentratiegebieden.

Ook de gemeenten werken er hard aan om zoveel mogelijk glastuinbouw binnen hun gemeentegrenzen te krijgen. Zij proberen het ambtelijk apparaat daar adequaat op in te laten spelen. De overheden nemen zelf ook deel aan allerlei projecten in de glastuinbouw (E-water project, promotieactiviteiten, vestigingslocaties).

Reflectie en aandachtspunten

Op basis van de 5 genoemde voorwaarden voor een goed vestigings- en ondernemersklimaat kunnen twee belangrijke blokken worden onderscheiden.

- (1) Sociale omstandigheden: de sociale aspecten van wonen en werken, maatschappelijke structuur en cultuur, ondernemersmentaliteit in de regio, kennisuitwisseling;
- (2) Beleidsaangelegenheden: het optreden van de overheid, de fysieke mogelijkheden voor glastuinbouw en het stemmingsbeeld rond procedures en vergunningen.

Ad (1) Sociale omstandigheden

De aard van de regionale bevolking, de aangename uitstraling en de goede werk- en woonomgeving zijn voor Limburg positieve elementen voor de aantrekkingskracht van glastuinders. Het lijkt erop dat de open instelling van de Limburgers een goede basis vormt voor het opzetten van een nieuw sociaal netwerk hetgeen vooral voor verkassers van buiten het gebied een belangrijke motivator kan zijn om in dit gebied opnieuw te beginnen.

Bij de profilering van een gebied is het van belang de unieke eigenschappen van dat gebied onder de aandacht te brengen. In werkelijkheid zien we bij de accentuering van die eigenschappen echter dat de meeste andere glastuinbouwlocaties de mening zijn toegedaan dat ook daar het vestigings- en ondernemersklimaat uitstekend is (zie bijvoorbeeld het noorden van het land). Het is dus maar de vraag of we in dit geval voor Limburg kunnen spreken 'unique social selling points'. Bij het onder de aandacht brengen van een gebied

zullen gunstige sociale omstandigheden, juist doordat andere gebieden deze ook claimen, over het algemeen slechts marginaal effect hebben op de besluitvorming van verkassers. Daarnaast is het van belang te constateren dat er een omslag is in het denken van ondernemers naar meer economisch gefundeerde besluitvorming. Daarmee is niet gezegd dat sociale elementen onbelangrijk zijn voor de ondernemer maar wel dat ze een naar verhouding minder grote rol zijn gaan spelen dan vroeger.

Uit enkele interviews kwam verder naar voren dat het met de scherpte van het huidige ondernemersbestand minder goed gesteld zou zijn. Verder zou het imago van de provincie niet zo geweldig zijn. Dit wordt bevestigd door een regionale concurrentietoets uit 1998 (VNO-NCW, 1999). Uit dat onderzoek blijkt dat het vestigingsklimaat in Limburg op het punt van bereikbaarheid voor personen over de weg gemiddeld een 6,6 scoort. Dat is iets onder het landelijk gemiddelde van 6,8. Uit dat onderzoek blijkt verder dat de bereikbaarheid van de Limburgse bedrijven voor het vrachtverkeer over de weg gemiddeld met een 6,4 wordt gewaardeerd (ter vergelijking: Noord-Brabant 6,7, Zeeland 6,6, Zuid-Holland 6,1, Noord-Holland 6,4, Utrecht 5,7, Gelderland 6,7, Flevoland 7,0, Drenthe 7,2, Groningen 7,0, Friesland 6,9, landelijk gemiddelde 6,6). Er bestaat volgens dit onderzoek ook een opvallend regionaal verschil in bereikbaarheid van de bedrijven binnen Limburg. Ten noorden van Sittard is die bereikbaarheid duidelijk slechter dan beneden Sittard. Uit het onderzoek blijkt verder dat het imago van Limburg als vestigingsregio door het plaatselijk bedrijfsleven beoordeeld wordt met een 6,5 (landelijk gemiddelde 6,6). Voor de woon-werkomgeving bestaat een grotere waardering, de Limburgse ondernemers waarderen dit met een gemiddelde van 7,1 (landelijk gemiddelde 7,2) (VNO-NCW, 1999).

Bovendien zijn er natuurlijke tegenkrachten die juist bij bedrijfsverplaatsingen een belangrijke rol kunnen spelen. Verkassen over relatief grote afstand kan weerstand oproepen bij de gezinnen van ondernemers. In de perceptie van veel mensen is een werk- en leefomgeving die anders is dan ze gewoon zijn per definitie bedreigend en daardoor een rem op de besluitvorming om te verkassen. 'Onbekend maakt onbemind' is, in weerwil van de aantrekkelijke wervende teksten over sociale omstandigheden, ook hier van toepassing. Hoe men het ook wendt of keert, in alle omstandigheden vereist het aanpassingsvermogen aan plaatselijke of regionale omstandigheden die afwijken van de huidige omstandigheden veel van de nieuwe ondernemers en hun gezinnen.

Daarnaast speelt nog de psychologische barrière van een relatief grote afstand die overbrugd moet worden en de geografische afstand ten opzichte van het thuisfront. Elke keer weer blijkt dat sociaal-economische veranderingen die met verandering van leef- en werkomstandigheden te maken hebben en die ingrijpen in verankerde sociale relatiepatronen in een bekende omgeving uiterst langzaam gaan. Er zijn echter ook uitzonderingen op de regel. In die gevallen wordt meestal een locatie gekozen op basis van economische criteria of op basis van de snelheid in de procedures en het verkrijgen van vergunningen. Al met al lijkt het erop dat bij groei van de glastuinbouw in Limburg het meer voor de hand liggend is te denken aan (autonome) ontwikkelingen vanuit het Limburgse ondernemersbestand dan aan het aantrekken van ondernemers van elders. Daarvoor komen reeds gevestigde ondernemers uit de oude Limburgse gebieden en bedrijfsopvolgers met ambitieuze plannen in aanmerking.

Het functioneren van het OVO-drieluik heeft in de loop der tijd een sterke verandering ondergaan. Informatie gaat niet langer gratis van de ene naar de andere partij. Het

onderzoek is goeddeels geprivatiseerd evenals de voorlichting. De naam voorlichting heeft plaatsgemaakt voor advisering waar een prijskaartje aanhangt. Juist door deze essentiële veranderingen levert de onmiddellijke nabijheid en het regionaal samenspel van onderzoek, voorlichting of onderwijs geen aantoonbare revenuen voor de glastuinbouw in het gebied. De meeste gegevens zijn op afstand snel verkrijgbaar mits ervoor betaald wordt. Dienstverleners en adviseurs kunnen vrij gemakkelijk alle glastuinbouwlocaties in Nederland en in het buitenland van informatie voorzien.

Kennisuitwisseling tussen telers ten behoeve van het bedrijfsbeheer wordt ook opgevoerd als een positieve cultuurfactor voor de Limburgse glastuinbouw, maar de tijd dat kennis lokaal of regionaal door telers uitgewisseld wordt, is definitief voorbij. Bij de bedrijfsvoering gaat kennisvergaring en -uitwisseling voor een groot deel samen met het gebruik van informatietechnologie. Afstanden spelen voor het verkrijgen en verwerken van informatie voor de glastuinbouw van de toekomst geen rol van betekenis meer. De tijd dat de verjaardagscultuur van invloed was op de bedrijfsresultaten is de tuinbouw al enige tijd ontgroeid. Ook de aanwezigheid van grote steden op een bepaalde afstand van het tuinbouwgebied Venlo ten behoeve van onderwijs en ontwikkeling is geen 'unique selling point' voor Limburg. Afgezien nog van het antwoord op de vraag of die vorm van kennisuitwisseling en aanwezigheid van grote steden er werkelijk toe doet, verkeren ook andere nieuwe, maar ook oude, glastuinbouwgebieden buiten Limburg in die 'gunstige' omstandigheden.

Ad (2) Beleidsaangelegenheden

Het tweede blok van de vestigingsmotivatoren lijkt grotere invloed te hebben dan het eerste ook al is het moeilijk aantoonbaar dat in Limburg procedures inzichtelijker zijn en vergunningen sneller worden afgegeven dan in andere regio's. Als het er echt op aankomt dan zijn er geen redenen te veronderstellen dat elders de ambtelijke molens langzamer draaien. Toch overheerst de laatste jaren in de glastuinbouwsector in Limburg het gevoel dat er bij gemeenten en provincies grote bereidheid bestaat om mee te werken en meer steun te verlenen aan de voortgang van procedures en het verlenen van vergunningen. Bij de sector zelf leeft in ieder geval duidelijk het gevoel dat er voorwaarden geschapen worden om het ondernemersklimaat gunstig te beïnvloeden. De overheden zijn de glastuinbouw gunstig gezind en handelen daarnaar. Dat optreden zal in de toekomst in de vorm van meer areaal zijn vruchten af kunnen werpen.

Beïnvloeding van de besluitvorming over vestiging van glastuinbouw is een complexe bezigheid waar veel aspecten tegelijkertijd een rol spelen. De uiteindelijke beslissing is gebaseerd op een stemmingsbeeld waarin een of twee belangrijke oorzaken voor vestiging of uitbreiding zullen domineren. In feite is de besluitvorming voor elke ondernemer in de glastuinbouw verschillend. Het merendeel van de geïnterviewde personen is van mening dat de bereidheid van provincies en gemeenten om een snel en degelijk beleid voor de glastuinbouw te etaleren en ten uitvoer te brengen, groot is. Met dat optreden spelen provincie en gemeenten waarschijnlijk het meest effectief in op de besluitvorming van glastuinbouw ondernemers om zich in Limburg blijvend te vestigen.

3.3.3 Ruimte

Stemmingsbeeld interviews

Het gebied rond Venlo is in het Structuurschema Groene Ruimte (SGR) aangeduid als nationaal glastuinbouwcentrum van internationale betekenis. In het streekplan Noord- en Midden Limburg is de glastuinbouw aangemerkt als een van de zes strategische planonderdelen. Conform het SGR stelt het streekplan zich ten doel de glastuinbouw een groei door te laten maken die tweemaal zo groot is als de gemiddelde landelijke groei. Om die verwachtingen waar te maken bieden de overheden ruime ontwikkelingsperspectieven. Er is volop ruimte voor nieuwvestiging en projectvestiging. Bestemmingsplannen zijn reeds afgestemd op de nieuwe ontwikkelingen. Voor bestaande bedrijven liggen groeikansen voor het grijpen. In zijn totaliteit is er een zoekgebied van 9.000 ha beschikbaar. Binnen die oppervlakte zal de sector zich kunnen vestigen. De verwachting in het streekplan is dat er in Limburg tot 2010 ongeveer 500 ha glastuinbouw bij zal komen (BOG, 1997). Het streekplan vermeldt de ruimtebehoefte dan ook expliciet.

De voornemens om te groeien moeten positief worden geïnterpreteerd. Met name op het gebied van werkgelegenheid en toegevoegde waarde is er voor de provincie winst te behalen. Het streekplan gaat ervan uit dat de ruimtebehoefte goeddeels afkomstig is uit het eigen gebied. De hervestiging van bestaande bedrijven, die door functiewijziging moeten verplaatsen, zal ruwweg de helft van de ruimtebehoefte innemen. Voor overloop van bedrijven uit andere gebieden wordt in het streekplan uitgegaan van een ruimtebeslag van 50 à 150 ha. Sinds het streekplan in 1994 werd opgesteld hebben veel gemeenten een begin gemaakt met het opstellen van bestemmingsplannen voor het buitengebied. Het streekplan wordt zo vertaald dat ook de bestaande glastuinbouwbedrijven voldoende ontwikkelingsperspectieven hebben (tot 3 ha). Een punt van aandacht vormen nog de mogelijkheden voor 'ondersteunend glas' ten behoeve van vollegrondstuinbouw en boomkwekerijbedrijven.

Reflectie en aandachtspunten

Snel en goed tuinbouwbeleid lijkt een absolute voorwaarde voor relatief snelle autonome groei. De intentie bestaat om het beleid in de breedte ten gunste van de glastuinbouw aan te wenden en provincie en gemeenten gaan er, gelet op de invulling van streek- en bestemmingsplannen, blijkbaar ook alles aan doen om die groei te ontwikkelen. Als dat lukt komt er volgens velen in Limburg vanzelf een economisch belangrijke aanjager in het gebied. Het areaal zal sneller stijgen, het assortiment wordt breder, de handel wordt gretiger en meer gebiedsgericht en de tuinbouw kan het logistieke voordeel van een afzetmarkt op relatief kleine afstand verzilveren. Dat alles zal kunnen resulteren in een groot en sterk regionaal glastuinbouwcentrum.

Maar zoals meestal bij een regionale visie en strategie zijn er ook spanningsvelden op het gebied van afstemming tussen geografisch begrensde gemeente- en gebiedsbelangen en nationale (sector)belangen.

Een aantal aandachtspunten en vragen is hierbij aan de orde:

- *Provinciaal glastuinbouwbeleid en sectorbeleid*

Groei van de glastuinbouw binnen de provincies in Nederland kan negatieve gevolgen hebben voor de nationale glastuinbouw als die groei niet wordt afgestemd op het sectorbeleid en doelstellingen van de sector in het kader van de areaalstoename op lange termijn. LTO-Nederland heeft voor haar toekomstvisie en strategie in deze gekozen voor het European Coordination (EC)-scenario van het Centraal Planbureau. Binnen dat scenario is er in Nederland in 2010 een areaal glastuinbouw van ongeveer 9.600 ha aanwezig.

Het gevaar bestaat dat bij gelijktijdige relatief ambitieuze plannen van een aantal provincies in Nederland zonder afstemming tussen de provincies dat areaal ruim overschreden zal worden. In een reeds verzadigde markt heeft een te groot areaal overproductie en prijsval tot gevolg. Het achterwege laten van die afstemming zal niet onmiddellijk tastbaar zijn. Prijzen zijn een resultante van de krachten in de markt. Bij die 9.600 ha bestaat een evenwicht dat continue in min of meerdere mate verstoord wordt. Over het algemeen gaat er enige tijd overeen voordat de gevolgen van zo'n verstoring in het areaal zichtbaar worden. Bij overproductie zal het aanbod slechts langzaam dalen omdat vooral de marginaal draaiende bedrijven zo lang mogelijk willen blijven produceren. Het behoeft echter geen verder betoog dat de glastuinbouwsector hiermee niet geholpen is;

- *Afstemming en eenheid tussen gemeenten*

Groeimogelijkheden van glastuinbouw binnen de provinciegrenzen eisen afstemming tussen gemeenten. Het gehoorde uitgangspunt dat het de gemeenten niet uitmaakt waar die nieuwe glastuinbouw komt, is kortzichtig. Het is wel degelijk van belang om een ontwikkelingsplan voor het hele gebied te maken en te realiseren. Daarin moet duidelijk worden welke deelgebieden in ontwikkeling moeten worden genomen, hoe gemeentegebonden ze zijn en hoe op welke wijze bovenregionaal het evenwicht tot stand komt met andere gebiedsfuncties. Niet het geïsoleerd maken van plannen met betrekking tot projectvestigingen is gewenst maar juist de totstandkoming het evenwicht tussen alle relevante gebiedsactoren inclusief toekomstige woningbouw, recreatie, verkeersinfrastructuur en andersoortige bedrijvigheid is een eerste vereiste. In de volgende paragraaf zal nader op worden ingegaan op de gevoeligheden van mono- en multifunctionele gebiedsinrichting.

3.3.4 Projectlocaties

Stemmingsbeeld interviews

Beleidskader

Voor de problematiek rond de nieuwvestiging streeft de provincie Limburg naar een gedifferentieerde benadering. Er wordt relatief veel aandacht besteed aan gestuurde vestiging. De voorkeur gaat uit naar projectvestiging maar toch is vrije vestiging en uitbreiding van glas in de oude centrumgebieden tot op zekere hoogte ook mogelijk en toegestaan. Een te grote spreiding, zoals die bijvoorbeeld voorkomt bij de groei van het ondersteunend glas voor opengrondstuinbouw en boomkwekerijbedrijven wordt echter kritisch gezien. Globaal

is er geografisch en inhoudelijk een driedeling te maken in de aanpak voor gestuurde projectvestiging:

1. Helden: bestemd voor kleinere bedrijven;
2. Siberië: over het algemeen bedoeld voor grotere bedrijven;
3. Californië: projectvestiging waarbij innovaties en duurzaamheid sleutelwoorden zijn.

Voor de beschrijving van projectvestigingen wordt in deze paragraaf uitgegaan van de plannen rond de tuinbouwlocatie 'Californië'. Rond dit gebied wordt de inzet voor projectvestiging nieuwe stijl geconcentreerd. Daartoe worden de krachten van verschillende partijen in samenwerkingsverbanden gebundeld. Er is een praktisch gerichte projectgroep die bestaat uit vertegenwoordigers van VEK-adviesgroep, Rabobank en LIOF (Limburgse Investerings- en ontwikkelingsmaatschappij) die de haalbaarheid beoordeelt, en een denktank rond innovaties. De eerste groep bekijkt de planologische mogelijkheden en onderzoekt de relaties met Tradeport West. VEK verkent de mogelijkheden voor duurzame innovaties en gaat de boer op om een derde geldstroom te genereren. De tweede groep werkt onder de titel 'Marktgericht innoveren' en ontwikkelt ideeën en standpunten over de inrichting en aanpak voor werving van ondernemers binnen het gebied. In deze innovatiegroep zijn topmanagers uit de agribusiness en TU- Eindhoven vertegenwoordigd. Een belangrijk aandachtspunt van de groep is de kwaliteit van de leefomgeving en de onderlinge relaties van de verschillende gebiedsfuncties. Het navolgende in deze paragraaf gaat voor het merendeel over de projectvestiging in Californië zoals die door de denktank 'Marktgericht innoveren' wordt voorgestaan.

Achtergrond

Het economisch potentieel van de industrie is voor de tuinbouw de komende jaren van groot belang. Daarvoor kan zuidwaarts en oostwaarts van Venlo een denkbeeldige cirkel getrokken worden van ongeveer 200 km. We komen dan terecht bij het Ruhrgebied en België. Het streven is om nieuwe de economische activiteiten met elkaar in verbinding te brengen zodat ze elkaar versterken. Het gaat om industrie, agrarische activiteiten, dienstverlening, wonen, toerisme en onderzoek, dat zijn de grote clusters. We spreken over multifunctionele gebiedsinrichting.

De agrarische activiteiten worden in deze benadering als het ware afgeleide activiteiten van de andere gebiedsactoren. Dat betekent tegelijkertijd dat processen in gang gezet kunnen worden die per definitie andere processen niet zullen kunnen verdragen. Intensieve veehouderij en bepaalde tuinbouwactiviteiten (bulk) zouden daarin kunnen of moeten verdwijnen. Bij de nieuwe opzet van glastuinbouwgebieden zal de sector producten met een hoge economische toegevoegde waarde moeten gaan leveren. De nichemarkten moeten verder worden ontwikkeld op een manier die in de industrie al jaren gemeengoed is. Daartoe moeten aan de tuinbouw in projectvestigingen met duurzame eigenschappen faciliteiten geboden worden die dat mogelijk maken.

Marktgerichte uitstraling

Volgens de Commissie 'Marktgericht innoveren' wordt het hoog tijd dat glas grootschalig wordt geconcentreerd maar dan wel zodanig dat de productie in kleinere units plaatsvindt. Die units moeten op hun beurt aansluiten bij de niches in de markt. De schaalvoordelen be-

staan uit de klassieke revenuen van de 'economics of scale' maar moeten ook komen uit gezamenlijke acties van de betrokken sectoren (of gebiedsfuncties) en uit een bepaalde vorm van organisatie van productie, aflevering en marketing. Dat geeft straks een voorsprong op anderen gebieden die nog steeds de traditionele aanpak hebben. Californië en Siberië bieden mogelijkheden voor multifunctionele inrichtingen. Californië zal door de beschikbare ruimte en door gerichte innovaties het paradepaardje van de Limburgse glastuinbouw moeten worden. Diverse economische bezigheden zullen elkaar versterken waardoor een tastbare toegevoegde waarde zal ontstaan.

De tuinbouwactiviteiten moeten geheel op de consument gericht zijn (product, verpakking, export en logistiek in een hand, de ketenbenadering dus). In het gebied zullen onder andere bedrijfsverzamelgebouwen verschijnen die de voordelen van de gemeenschappelijke aanpak hebben. Daarbij moet vooral gedacht worden aan centrale sorteer- en verpakkingsplaatsen. Dat is een must omdat de tuinbouw verder over moet gaan van productiegericht maar marktgericht handelen.

In de nieuwe projectvestigingen moet ruimte gevonden worden die nodig is om op termijn het glas in de oude locaties (dorpen) sterk te reduceren. De uiteindelijke inrichting moet een combinatie zijn van een aantal gebiedsfuncties en activiteiten van verschillende actoren. Bij een vrijwel maagdelijk gebied is een combinatie van al die nieuwe functies veel makkelijker mogelijk dan in een oud gebied. Collectieve infrastructuur is gemakkelijk te realiseren en de aanwezigheid van hoogwaardige tuinbouw werkt bevruchtend op het hele gebied.

Meervoudige functies van tuinbouwpark

De denktank 'Marktgerichte innovaties' vindt verder dat het nieuwe gebied, dat wellicht de naam 'tuinbouwpark' zou moeten kunnen dragen, vlakbij grote bevolkingscentra moet liggen. Het moet een meervoudige functie krijgen of kunnen behouden. Wonen, industrie, recreatie, onderzoek en dienstverlening hebben daarin allemaal een plaats. Het gebied mag onder geen beding autonoom vollopen omdat dat wellicht ongewenste activiteiten initieert die weinig van doen hebben met innovatief handelen.

Als het gaat over echte duurzame projectvestigingen is het geen optelsom van individuele bedrijven en individuele voorzieningen. Het gaat niet om het aan elkaar passen van bedrijfsprocessen die toevallig in elkaars nabijheid komen maar om een visie over een totaal nieuwe gebiedsinrichting. Daarbij moet het creatief proces leidend zijn bij de compositie van de onderdelen.

In het kort

Samengevat gaat het bij een innovatieve projectvestiging zoals door de projectgroep 'Marktgericht innoveren' in Californië gepland is onder andere om de volgende uitgangspunten:

- (1) de industrie zal in zo'n gebied domineren; daarvan afgeleid zijn er pluspunten voor de tuinbouw (energie, restwarmte, CO₂, logistiek);
- (2) het gaat over hoogwaardige tuinbouw gericht op niches die gevuld worden met zeer speciale producten;
- (3) schaaffecten worden gerealiseerd door interne 'economics of scale' en gezamenlijke activiteiten (externe schaaffecten);

- (4) voor toelating in een tuinbouwpark zullen door een selectiecommissie hoge eisen worden gesteld aan de toekomstige ondernemers; bulkproducten worden niet toegestaan;
- (5) een dergelijk innovatief gebied zal langzaam volstromen; er moet gedacht worden aan een termijn van 8 à 10 jaar.

Reflectie en aandachtspunten

Het kader

Ruimtelijke kwaliteit is een begrip dat als toetssteen voor een verantwoorde inrichting van glastuinbouwgebieden kan worden gebruikt en als ijkpunt kan dienen voor de score op enkele belangrijke ICES-criteria, te weten: gebruik en bereikbaarheid, ruimtedruk en leefbaarheid. In eerdere studies zijn drie waarden (gebruiks-, belevings- en toekomstwaarde) als uitgangspunt voor de inhoud ervan gehanteerd (Raro, 1990; Bolsius, 1993; Keijzers, 1994; Alleblas et al., 1996, 1997). Deze drie waarden passeren in kort bestek de revue.

Gebruikswaarde

Bij de gebruikswaarde gaat het voor een groot deel om het economisch functioneren van een gebied. Zij kan bij herinrichting onder andere worden verhoogd door het combineren van verschillende functies waardoor tevens een verantwoorde multifunctionele gebiedsinrichting wordt gerealiseerd. Daardoor kan tegelijkertijd ruimte worden bespaard en worden kansen gecreëerd voor ecologische en landschappelijke verscheidenheid. Soms is het mogelijk om juist door lokale of regionale concentraties, overlast elders te voorkomen, waardoor zich kansen voordoen voor andere gebruiksfuncties in het gebied.

De gebruikswaarde van gebieden wordt enerzijds bepaald door het economisch belang van de sector. Anderzijds heeft de glastuinbouw effecten op andere functies als recreatie en wonen. Milieuaspecten, zoals afvalwaterlozing, bestrijdingsmiddelengebruik, stank, enzovoort komen daarbij nadrukkelijk in het aandachtsveld van alle gebruikers (actoren) van het gebied. Ook dat zal een positieve bijdrage leveren aan de ruimtelijke kwaliteit van een gebied. Andere aspecten die bij inrichting van gebieden de gebruikswaarde mede bepalen zijn: verlichting van ruimtelijke druk door betere, evenwichtige en totale herinrichting, verbetering van de infrastructuur, reductie van verkeerscongestie en het aantrekken van andersoortige bedrijvigheid.

Belevingswaarde

De belevingswaarde van een landschap of gebied wordt bepaald door de indrukken die mensen er opdoen. In glastuinbouwgebieden wordt die waarde voor een groot deel bepaald door visuele aspecten. Het gaat daarbij in hoofdzaak om de landschapsbeleving, de aanblik van de omgeving zoals die zich op een bepaald moment in een geheel van indrukken manifesteert.

Boven een bepaalde concentratie van glastuinbouw roepen bebouwing en bedrijfsvoering eerder associaties op met verstedelijking en industrie dan met landelijkheid. Een gebied met uitsluitend kassen wordt door velen als minder prettig ervaren dan een gebied met een minder hoge glasintensiteit. Daarmee kan bij herinrichting op voorhand nadrukkelijk rekening worden gehouden. Een glastuinbouwgebied met een clustering van bedrijven

afgewisseld door open ruimten, groenstroken en/of waterpartijen heeft veelal een relatief hoge belevingswaarde. Met name afwisseling is inhoudelijk een belangrijk aspect van de belevingswaarde dat bij herinrichting actief in het aandachtsveld wordt geplaatst.

Toekomstwaarde

In de toekomstwaarde zijn de belangrijkste elementen van de gebruikswaarde en belevingswaarde verenigd; ze worden als het ware door de gebruikers en bewoners van een gebied op langere termijn geprojecteerd. De toekomstwaarde is onder andere gebaat bij het duurzaam in stand houden van een goede milieukwaliteit, waardoor de ruimte ook op langere termijn geschikt blijft voor uiteenlopende functies.

Ruim geformuleerd is de toekomstwaarde de mate waarin de ruimtelijke structuur van een gebied toekomstige ontwikkelingen kan dragen. Ook de economische ontwikkeling van functies is van invloed op de toekomstwaarde. Een agrarische sector die op langere termijn economische betekenis heeft, kan gemakkelijker bijdragen aan verbetering van de toekomstwaarde. Daarnaast is de technische kwaliteit van kassen en andere opstanden en de architectonische kwaliteit van het kassengebied van betekenis voor de duurzaamheid van de functie.

Functionaliteit glastuinbouwgebieden

Het streven naar multifunctionaliteit is een relatief breed geaccepteerd uitgangspunt bij de (her)inrichting van glastuinbouwgebieden. De ruimtelijke kwaliteit wordt er onmiskenbaar positief door beïnvloed. De Limburgse aanpak voor de inrichting van het tuinbouwgebied Californië wijst duidelijk in die richting. Toch is het denkbaar dat nieuwe glastuinbouwlocaties in onderdrukgebieden minder multifunctioneel worden ingericht zonder dat de ruimtelijke kwaliteit daaronder hoeft te lijden. Met name zeer dun bevolkte gebieden hoeven immers niet te voldoen aan een aantal van de hoge inrichtingseisen van de Randstad die voortkomen uit de aanwezigheid van veel verschillende actoren in een beperkt gebied. Bij de inrichting van nieuwe gebieden kan dan primair het accent komen te liggen op het streven naar een hoge gebruikswaarde voor de glastuinbouw (Siberië).

Nadrukkelijk wordt gesteld dat voor de nagenoeg compleet nieuwe glastuinbouwlocaties monofunctionaliteit alleen een optie is als aan bepaalde voorwaarden omtrent gerichte agrarische ordening en afwezigheid van niet-agrarische betrokkenen in het gebied is voldaan. Alles overwegende kan in dat geval afzien van multifunctionaliteit zelfs de voorkeur genieten. Een dergelijke benadering stelt echter wel de nodige eisen aan de nieuwe locaties. Men zou kunnen overwegen voor een keuze van glastuinbouwvestiging in gebieden met lage ruimtelijke kwaliteit. Daar kan sprake van zijn als buiten de agrarische sector geen of weinig andere belanghebbenden van het nieuwe gebied gebruikmaken. Dat houdt niettemin in dat het gebied qua inrichting aan een aantal hedendaagse eisen zal moeten voldoen. Die eisen zullen zich vooral toespitsen op milieu, waterhuishouding en infrastructuur. Uiteraard moeten daarbij regels en uitgangspunten worden gehanteerd die maatschappelijk gezien, borg staan voor een verantwoorde gebiedsinrichting. Het feit dat in een gebied minder actoren actief zijn doet daar in een aantal opzichten weinig aan af.

Tenslotte wordt nog opgemerkt dat, of we nu over multi- dan wel over monofunctionele glastuinbouwgebieden spreken, altijd een aantal basisprincipes van kracht is. Zo behoren geheel naar de tijdgeest kringloopprocessen zoveel mogelijk te worden uitgebuit.

De zelfvoorzieningsgraag (energie) van glastuinbouwgebieden moet hoog zijn en binnen het gebied moeten faciliteiten aanwezig zijn om op langere termijn op de ruimtelijke ontwikkelingen te kunnen anticiperen zonder al te grote verstoring van de gebiedsinrichting. Daarbij gaat het om twee soorten aanpassingen, te weten: (1) interne bedrijfsaanpassingen en (2) externe aanpassingen in de vorm van functieveranderingen.

Enkele uitgangspunten bij innovatieve projectvestiging

Een aantal specifieke uitgangspunten zoals die geformuleerd zijn door de werkgroep 'Marktgericht innoveren' (Commissie Douben) zijn van meer algemeen-economische en marktkundige aard:

- (1) voor het criterium 'hoogwaardige tuinbouw gericht op niches' is de afbakening 'projectvestiging' te eng. Het is meer een visie die vertaald moet worden naar een nationale strategie voor het glastuinbouwcomplex Nederland. De projectvestiging Californië in Limburg is daar een onderdeel van;
- (2) niche-producten kunnen bij integrale marktbeschouwingen moeilijk los gezien worden van bulkproducten. Samen vormen zij het pakket dat de marktpositie van de Nederlandse glastuinbouw bepaalt. Verder lijkt het een inbreuk op het vrije ondernemerschap te zijn om als criterium voor vestiging voor te schrijven dat ondernemers na enkele jaren niet mogen overschakelen op bulkproducten;
- (3) schaalearde effecten die door gezamenlijke activiteiten kunnen worden bereikt kunnen door een flexibele (individuele) houding ten opzichte van de markt minder voor de hand liggend worden. Verder kan de gestelde termijn van 8 à 10 jaar voor het vollopen van de projectvestiging een vertraging en wellicht ook een rem betekenen voor externe schaalearde effecten.

Het samenspel

Het verbindend element van de toekomstige provinciale en nationale glastuinbouw is de onderlinge afstemming van het productiepotentieel van een aantal afzonderlijke locaties. Bij een brede aanpak wordt mede daardoor de ruimtelijke kwaliteit van andere gebiedsactoren (niet agrarische bewoners, niet-agrarische bedrijven, recreanten) verbeterd. De ruimtelijke druk van de oude centra zal verdwijnen en wordt voor een deel overgenomen door de nieuwere centra. De nieuwe structuur kenmerkt zich door een grotere spreiding over Nederland. Juist daardoor is het gebruik van de ruimte meer in overeenstemming met aandeel waarop andere functies rechten kunnen doen gelden. De herstructurering zal aldus vrijwel zeker tot een evenwichtiger situatie voor alle gebiedsgebruikers leiden.

Samenvattende conclusies van de reflectie

- (1) door een bewuste keuze voor herinrichting van oude gebieden op basis van multifunctionaliteit worden de belangen van andere gebiedsactoren ook gediend. Met name zal door de geplande functieverandering een evenwichtiger werk-, woon- en leefklimaat ontstaan;
- (2) verbetering vindt vooral plaats op het gebied van de bedrijfsstructuur, milieuhygiëne, ruimtelijke druk, ruimtegebruik aanverwante bedrijven, ruimtegebruik niet-

- agrarische bedrijven en verbetering van de samenhang van alle in het gebied aanwezige gebruiksvormen;
- (3) de belevingswaarde wordt zowel in de oude als de nieuwe gebieden verbeterd door nieuwe ruimtelijke oplossingen op lokaal niveau. Verbetering vindt onder andere plaats door de tot standkoming van een meer verantwoorde gebiedseenheid, een betere toegankelijkheid en de zichtbaarmaking van hedendaagse ruimtelijke patronen;
 - (4) de in gebruik name van nieuwe gebieden brengt een grotere spreiding van de glastuinbouw over de provincie en over Nederland met zich mee. Bovenregionaal gezien is de kans groot dat het gebruik van de ruimte daardoor meer in overeenstemming is met het aandeel waarop andere functies rechten doen gelden;
 - (5) de afstemming tussen de ontwikkelingen van verschillende tuinbouwgebieden zal voor Limburg verder ontwikkeld moeten worden. Het gaat daarbij in de eerste plaats om de bovenlokale afstemming binnen de provincie zelf. Er zal een duidelijk standpunt moeten worden geventileerd over de herinrichting van oude gebieden en over de oppervlakte glas die daar plaats zal moeten maken voor andere gebruiksfuncties;
 - (6) bij de bovenlokale afstemming binnen de provincie is het ook van belang duidelijke eisen te stellen bij de ingebruikname van grond in de nieuwe glastuinbouwlocaties. Er zou bijvoorbeeld van de nieuwe ondernemers geëist kunnen worden hun oude bedrijven ter beschikking te stellen aan de herinrichting van het oude gebied voordat ze in aanmerking komen voor nieuwvestiging in de nieuwe projectlocaties. Dit thema zou verder uitgewerkt kunnen worden door de denktank 'Marktgericht innoveren' die te kennen heeft gegeven om in de toekomst criteria vast te stellen voor toetreding van duurzame innovatieve glastuinbouwlocaties binnen Limburg;
 - (7) de nieuwe structuur voor de glastuinbouw draagt bij aan een betere toekomstwaarde. De duurzaamheid van de sector is ermee gediend doordat de oude locaties worden geherstructureerd en de nieuwe(re) locaties op plekken komen waar decennia lang geen conflicten met andere ruimtegebruikers worden verwacht;
 - (8) in zowel de oude als de nieuwe gebieden worden de problemen op het gebied van de ecologische en economische duurzaamheid beter beheersbaar. In de nieuwe structuur is bovendien een flexibeler basis voor mogelijke toekomstige aanpassingen aanwezig;
 - (9) voor nagenoeg compleet nieuwe tuinbouwlocaties kunnen ook relatief monofunctionele herinrichtingopties tot de mogelijkheden behoren; de inrichting moet in dat geval wel aan een aantal hedendaagse eisen met betrekking tot milieu, waterhuishouding en infrastructuur voldoen;
 - (10) een aantal specifieke uitgangspunten zoals die geformuleerd zijn door de werkgroep 'Marktgericht innoveren' (Commissie Douben) is van meer algemeen-economische en marktkundige aard en geldt vanuit dat breder perspectief voor de gehele Nederlandse glastuinbouw; dat betekent ook dat er een (inter)nationaal krachtenveld voor bestaat dat een enkele projectvestiging te boven gaat;
 - (11) de nieuwe structuur van de glastuinbouw kenmerkt zich door een grotere spreiding van de glastuinbouw over Nederland. Dat betekent onder andere dat over de economisch bepaalde maximaal toelaatbare oppervlakte glas in Nederland zoals die omschreven is in het EC-scenario van het CPB overleg noodzakelijk is onder de paraplu van nationaal opererende organen. In de praktijk blijken de hobbels daarvoor

echter relatief groot te zijn. In paragraaf 3.3.3 werd daar reeds de aandacht op gevestigd.

3.3.5 Afzetmarkt en logistiek

Stemmingsbeeld interviews

Op relatief korte afstand van het productiegebied van de Limburgse (en Brabantse) glastuinbouw ligt een afzetgebied waar plusminus 14 miljoen potentiële afnemers van agrarische producten leven. Ongeveer 70% van de omzet gaat naar Rheinland en Westfalen. Het ZON-gebied levert een totale handelswaarde van tuinbouwproducten van ongeveer 3 miljard gulden. Een derde hiervan is afkomstig van de glastuinbouw. De nabijheid van zo'n grote afzetmarkt heeft voordelen. De transportafstanden zijn korter. Het gebied ligt vrijwel volledig aan de zogeheten ARA hoofdtransportverbindingen die de mainports van Amsterdam, Rotterdam en Antwerpen met het Europese achterland verbinden. Door goede infrastructuur in het gebied is de aansluiting op de autobanen in Duitsland gemakkelijk te realiseren.

Hierdoor ontstaat een kosten- en versvoordeel ten opzichte van verder weg gelegen locaties. De producten komen eerder en kwalitatief beter op de plaats van bestemming. In dat licht bezien, is de ligging van het productiegebied ten opzichte van de Duitse markt een locatievariabele van importantie. Het kan de besluitvorming van tuinders om in Limburg een nieuw bedrijf te starten of een bestaand bedrijf te vergroten positief beïnvloeden.

Reflectie en aandachtspunten

De nabijheid van een groot afzetgebied kan voor het ZON-gebied voordeel opleveren als aan enkele additionele voorwaarden voor de afzet is voldaan. De eisen die het grootwinkelbedrijf als grootste afnemer aan de levering stelt, zijn globaal bezien in drie aspecten onder te verdelen, te weten:

- (1) compleet productassortiment in voldoende grote hoeveelheden;
- (2) gegarandeerde aanvoer van producten over het hele jaar;
- (3) acceptabele prijs-kwaliteitverhouding.

De compleetheid van het assortiment, voldoende grote hoeveelheden en bestendige aanvoer voor grootwinkelketens is met relatief grote productiegebieden beter te realiseren dan met kleinere gebieden. De handel richt zich dan ook in overwegende mate op grotere productieconcentraties omdat een consequente aanvoer in minder grote gebieden minder goed kan worden afgedwongen. Van belang is in deze dat het areaal groenten en bloemen in Limburg relatief klein is ten opzichte van het westen van het land. Het grootwinkelbedrijf ziet in de toekomst groenten, fruit en bloemen bij de vermarkting als één product. Om als verkooporganisatie in de toekomst beter om te gaan met deze eisen, is het noodzakelijk deze producten als één pakket aan te bieden (Van der Zande, 1997). De conclusie lijkt dus gerechtvaardigd dat daardoor de situatie voor de Limburgse glastuinbouw voor deze factor minder gunstig genoemd mag worden. Daar komt nog bij dat de aanwezigheid van havens als Rotterdam en Antwerpen en de luchthaven Schiphol voor de handel het westen van Ne-

derland een belangrijke voordeel heeft bij de aanvulling van het assortiment met import-producten.

De problematiek kan misschien het beste gedefinieerd worden als het klassieke 'kip en ei'-verhaal. Als de productiebedrijven in de toekomst maar in voldoende mate in het ZON-gebied gevestigd worden, is de kans groot dat voor verhandeling van de producten het nadeel van een relatief klein productieareaal opgelost wordt. Deze gedachtegang kan echter voor meer locaties buiten het ZON-gebied worden toegepast en is daardoor geen unieke kwaliteitsfactor voor dit gebied. Zelfs locaties waar nu weinig of in het geheel geen tuinbouw is, zouden daarvoor in aanmerking kunnen komen. Door middel van optimale logistieke modellen zou de optimale ligging en omvang van productie- en distributieplaatsen kunnen worden bepaald. In dat geval zouden alle productiegebieden in Nederland maar ook in het buitenland in de beredenering moeten worden betrokken. Een dergelijk onderzoek met een optimaliseringsmodel voor de wereldwijde distributie van snijbloemen werd in samenwerking tussen LUW en LEI in reeds 1990 uitgevoerd (Van de Sluys, 1990).

Er is een tendens waarneembaar dat fysiek en geografisch gezien productie en afzet steeds minder afhankelijk van elkaar zullen worden. Fysieke goederenstromen en prijsvorming zullen steeds verder worden losgekoppeld. Dat betekent dat de glastuinbouw niet per se op een bepaalde locatie hoeft te zitten. Dat geldt zowel voor het Westland, West-Brabant of voor het ZON-gebied, om er maar enkele te noemen. De markt dicteert wat er in de schappen komt en die markt heeft er geen boodschap aan dat de schappen met producten gevuld worden vanuit een productieregio die toevallig dicht bij gesitueerd is. We praten immers over een mondiale handel in agrarische producten en niet over beschermde goederenstromen naar een geïsoleerd achterland wat vanzelfsprekend voorbestemd is om de Limburgse glastuinbouw ten dienste te zijn. Bij afzet en logistiek gaat het om een optimaliseringsvraagstuk dat niet binnen de provincie opgelost kan worden enkel vanuit de optiek dat daar een (relatief klein) deel van de glastuinbouw relatief dicht bij een afzet gebied gesitueerd is.

Een belangrijke stap bij de internationalisering van de glastuinbouw zou volgens Meulenberg de internationalisering van de productie kunnen zijn. Daarbij komen drie ontwikkelingslijnen naar voren:

1. buitenlandse tuinders produceren op specificatie van Nederlandse handelaren en met managementsteun van Nederlandse deskundigen;
2. Nederlandse tuinders vestigen dochterondernemingen in het buitenland en/of organiseren productie in het buitenland;
3. het 'tuinbouwcentrum Nederland' exporteert kennis en kunde.

Gelet op het voorgaande kan gesteld worden dat de gedachte als zou een groot logistiek voordeel enkel en alleen voortkomen uit de afstand tussen productie- en afzetgebied te beperkte zeggingskracht heeft. Deze benadering op het ZON-gebied geprojecteerd moet in dit licht als een regionale benadering worden omschreven. Voor een verantwoorde analyse zal op zijn minst aan een aantal voorwaarden met betrekking tot aantal en ligging van alle in aanmerking komende productiegebieden en afzetgebieden moeten worden voldaan. Daarbij zou de positie van het Glastuinbouwcomplex Nederland in het internationale krachtenveld een interessant uitgangspunt voor de beredenering zijn.

De mondiale handel in agrarische producten heeft immers tot gevolg dat de nationale of regionale mogelijkheden op de afzetmarkt ook beïnvloed worden door de kracht van buitenlandse glastuinbouwgebieden. Spanje heeft daarbij nadrukkelijk met Almería als belangrijk productiegebied (30.000 ha beschermde teelten) grote invloed op de Duitse markt. Doordat de kostprijs van de Spaanse glasgroenteproducten aanzienlijk lager is dan die in Nederland kan ze met succes op de Duitse markt penetreren. Beschouwingen in deze over het dorp Nederland dienen plaats te maken voor de realiteit van een mondiale markt voor tuinbouwproducten waarin wij als nationaal glastuinbouwcomplex een bescheiden rol spelen. De betekenis van de door het transport veroorzaakte regionale kostprijsverschillen in Nederland en de daaruit af te leiden onderlinge positie van de nationale glastuinbouwlocaties komen daardoor in een ander daglicht te staan.

3.3.6 Afzetorganisatie

Stemmingsbeeld interviews

De aanwezigheid van een groot afzetgebied met goede verbindingen naar het achterland kan de aantrekkingskracht van het gebied voor glastuinbouw verhogen. Groentetelers zullen daar waarschijnlijk meer van kunnen profiteren dan bloementelers.

Gesuggereerd wordt dat het voordeel van de korte afstand tot relatief veel consumenten voor groentetelers ten opzichte van de westelijke locaties in Nederland op zal kunnen lopen tot 1% van de prijs voor hun producten. Hun substantiële marktaandeel en de aanwezigheid van een centraal veilpunt in de regio zijn daar ook debet aan. De volumegroei van de drie grootste handelshuizen die veiling ZON als hoofdvestiging hebben, is aanzienlijk groter dan de gemiddelde groei van de verhandelde producten in Nederland. Dit kan een bevestiging zijn van de positieve impuls die van de gunstige ligging ten opzichte van de Duitse markt uitgaat.

Voor de bloementelers is de situatie, onder andere door het ontbreken van een centraal veilpunt minder rooskleurig. Het productieareaal is niet groot en breed genoeg voor de handel en is mede daardoor niet bevorderlijk voor goede prijsvorming. Een groot deel van de in het ZON-gebied geproduceerde bloemen wordt daarom in Aalsmeer en Honselersdijk geveild. Een centrale internationale (Euregionale) veillootatie voor het hele gebied zou dat probleem deels op kunnen lossen. Een fusie van veilingen kan door bundeling van productie en handel de situatie aanzienlijk verbeteren.

Om tegemoet te komen aan ontwikkelingen in de keten, is veiling ZON ook bezig met een omslag van marktplaats naar marketingorganisatie. Daarmee worden haar logistieke en marketingconcepten verder uitgebouwd. Onder het motto 'Samen naar de markt' wil de veiling optimaal profiteren van het aanwezige ondernemerschap in de keten. Telersverenigingen en handelsbedrijven spelen goed in op deze ontwikkelingen.

Reflectie en aandachtspunten

De handelshuizen die verbonden zijn aan het ZON-gebied mogen dan weliswaar een grote volumegroei tonen, maar die groei kon slechts gerealiseerd worden door een groot deel van de producten in het westen aan te kopen. Op die wijze wordt het nadeel van een minder

compleet assortiment en voldoende grote aanvoer over het jaar weliswaar gecompenseerd, maar het leidt ook tot hogere kosten met betrekking tot de voorvracht van Rotterdam naar Venlo. De producten moeten eerst in het westen worden gekocht, gecombineerd met importproducten worden vervoerd en vervolgens bij Veiling ZON worden aangevuld met de aldaar klaar staande producten. Pas daarna worden ze vervoerd en komt een voordeel van een dichtbij en groot achterland in zicht.

Het probleem is relatief complex en daardoor is het moeilijk inzichtelijk te maken of er überhaupt een voordeel voor Limburg verbonden is aan de geschetste logistieke afhandeling van producten. De extra kosten die gemaakt worden, verminderen in ieder geval de marge voor de handel. Bovendien is het de vraag of het eventueel behaalde voordeel dat resteert na aftrek van kosten van voorvracht, administratie en wachttijden in Venlo, in de vorm van hogere prijzen voor de glastuinbouwproducten in het ZON-gebied doorgegeven wordt aan de teler. Als dat niet zo is, kunnen we ons afvragen of er op dit punt in werkelijkheid sprake is van een stimulans voor vestiging van primaire bedrijven in dit gebied. Prijsvergelijkingen met groenteprijzen tussen ZON en Greenery geven vooralsnog geen bevestiging van het gesuggereerde voordeel voor de teler.

Globalisering van productie, handel en afzet nemen steeds meer toe. In de toekomst zou de productie wel eens uit andere productiegebieden buiten Nederland kunnen komen. Nederland zou zich er op voor kunnen bereiden dat dienstverlening en organisatie met betrekking tot productie en afzet misschien in de toekomst haar 'core business' gaat worden.

Door het maximaal uitbuiten van zijn internationale centrumfunctie kan de Nederlandse glastuinbouw volgens Meulenberg uitgroeien tot de 'Horticultural Valley', waarin iedere vooraanstaande buitenlandse onderneming op het gebied van tuinbouw, handel, onderzoek en toelevering aanwezig wil en moet zijn (Meulenberg, 1998). Discussie over marginale kostenverschillen tussen locaties in een geografisch gezien beperkt gebied zijn in die zienswijze achtergrondgevechten. De Duitse markt en het eventueel behoud van het marktaandeel van de glastuinbouw in Nederland is afhankelijk van de kracht van het hele Nederlandse glastuinbouwcomplex inclusief kennis en dienstverlening en is niet afhankelijk van de precieze plaats van een deel van de productie. De stappen die gezet moeten worden om samen sterk te zijn, liggen veel meer in een gezamenlijke strategie dan in een partiele opwaardering van een of enkele gebiedjes in Nederland. Wat noodzakelijk is, is een totaalbeschouwing die past in de tijdgeest.

Geconcludeerd kan worden dat een grote afzetmarkt op relatief korte afstand van een productiegebied sec beredeneerd geen directe positieve locatiefactor voor de primaire bedrijven hoeft te vormen. Dat zou het misschien wel kunnen worden als in de toekomst de telers zelf ketenregisseur worden en zeggenschap krijgen over de hele keten. Maar ook dan zal het grootwinkelbedrijf haar eisen stellen ten aanzien van de aflevering. Op dit moment is het nog lang niet zover dat telersverenigingen die de hele keten gaan beheren bij afwezigheid van veiling en handel erin slagen om de keten integraal en in de breedte te regisseren. Daartoe moeten veel kinderziektes worden overwonnen en veel complexe organisatorische problemen worden opgelost. De problemen zijn vooral manifest op het gebied van onderlinge afstemming tussen grote telers, telersverenigingen en veilingorganisaties. Bovendien is het ontbreken van gericht ketenmanagement in de sector een handicap voor snelle ontwikkeling. Er zal voor de afzet een nieuwe organisatievorm gevonden moeten worden om in de toekomst de moeilijkheden in de nieuwe ketenbenadering ade-

quaat het hoofd te kunnen bieden. Ook in die situatie zal echter de positie en het succes van het functioneren van telers in telersverenigingen afhangen van de internationale concurrentie. De integrale ketenorganisatie is echter geen specifiek probleem voor Limburg maar een nationaal probleem waar de sector een oplossing voor moet vinden.

3.3.7 Euregio

Stemmingsbeeld interviews

De Euregio is globaal omschreven als het gebied Noord-Limburg, Oost-Brabant en het aanpalende Duitse gebied. Binnen een straal van 75 kilometer rond veiling ZON bestrijkt de thuismarkt ongeveer 13 miljoen consumenten, binnen 100 kilometer 20 miljoen en binnen 150 kilometer ongeveer 35 miljoen. De voorgenomen fusie tussen veiling ZON te Grubbenvorst en de Duitse combinatie UGA/NBV in Neuss en Straelen is van groot belang voor de glastuinbouw in de regio. Het is de bedoeling dat de veilingen opgaan in een holding die de voorlopige naam van 'Euregio' draagt. Allerlei veranderingen in de markt en het consumentengedrag tonen aan dat de fusie van de veilingen voordelen oplevert. Het belangrijkste voordeel is de concentratie van het aanbod waardoor het voor de handel aantrekkelijker wordt om hier te kopen en waardoor de prijsvorming op een beter niveau kan komen.

Voor de glastuinbouw is het een absolute voorwaarde dat de fusie er komt. Door de nieuwe concentratie wordt het gebied vooral aantrekkelijker voor bloementelers die nu nog aan de grote bloemenveilingen als Aalsmeer, Holland en Flora leveren. De problemen bij de fusie hebben deels te maken met de grote verschillen in historisch bepaalde en culturele achtergronden. Veiling ZON heeft een hoofdvestiging in Grubbenvorst en een kleine fruitlocatie in Gronsveld. In Duitsland is alles altijd veel gedecentraliseerder geweest. De Duitse combinatie NBV/UGA heeft door klokverkoop en bemiddeling een omzet van 370 miljoen mark. Daarnaast is er een directe verkoop aan grootwinkelketens van 280 miljoen mark. Een bijna even grote omzet komt van de producten die hun weg naar de consument via de 19 cash-en-carry's in heel Duitsland vinden.

Het belangrijkste kenmerk van de Euregio is dat deze is gebaseerd op een grensoverschrijdende samenwerking tussen twee gebieden die te boek staan als zeer goede regio's met veel groeipotentie. De internationale samenwerking in handelsbedrijven en in voedingsmiddelenconcerns en supermarkets wordt steeds groter. Als gevolg daarvan is hun invloed op de afzet van groenten en fruit maar ook op die van bloemen steeds groter geworden. De zeven grootste supermarktketens hebben circa 90% van de totale detailhandels omzet. Dat betekent ook dat er nog maar een paar kopers op de markt actief zijn. In feite hebben zij een grote machtspositie, zij bepalen de prijs en het assortiment. Eigenlijk bepalen zij ook hoe er geproduceerd gaat worden en wat er in de schappen komt.

Een logisch gevolg van deze ontwikkelingen is dat zowel de veilingen als de primaire productie mee zullen moeten in een proces van schaalvergroting en fusie. Producenten moeten dus samenwerken bij de afzet om tot een voldoende groot en geconcentreerd aanbod te komen. Als niet aan die voorwaarde wordt voldaan zijn tuinders en de veilingen geen aantrekkelijke partijen meer voor afnemende bedrijven.

Vooral het aan kunnen bieden van een ruim pakket aan groenten, bloemen, planten en fruit is noodzaak. Wat dit betreft vullen de Nederlandse en Duitse veilingen elkaar goed aan. Veiling ZON heeft een grote aanvoer van groenten, fruit en champignons maar stelt voor wat betreft de aanvoer van bloemen niet veel voor. De Duitse veilingen zijn relatief groot in de aanvoer van sierteeltproducten en klein in groenten. De samenwerking zal ook een grote impuls geven aan de primaire bedrijven aan beide zijden van de grens. Er zijn wat dat betreft voldoende mogelijkheden voor uitbreiding van de productie in dit gebied.

Reflectie en aandachtspunten

De Euregio is een sterk gebied. Het is een goede zaak dat zowel productie als afzet inspe- len op de mogelijkheden van een internationaal sterke regio. Het is een verschijnsel dat zich overal in Europa en de rest van de wereld voordoet. De inzet voor samenwerking en fusie hoort daar bij. Een van de hoofdredenen om zich in Limburg sterk te voelen is de aanwezigheid van een groot achterland. Vermeld dient echter te worden dat dat achterland voor Limburg in het internationaal handelsverkeer geen vanzelfsprekend alleenrecht is. De veilingfusie zal ongetwijfeld bijdragen tot meer macht en kracht en zal leiden tot een meer mogelijkheden om de regie in handen te krijgen. Een dergelijke beweging zien we echter in alle belangrijke glastuinbouwgebieden ontstaan. Het is dus een nationaal en internatio- naal verschijnsel. De gebieden die achterblijven zullen de aansluiting op den duur verliezen. In dat licht bezien passen de plannen van de ontwikkelingen in de Euregio naadloos binnen de algemene ontwikkelingen op de markt. De glastuinbouw in de regio zal daar alleen extra profijt van trekken als ze zich weet te onderscheiden van de andere pro- ductiegebieden die op de grote Duitse markt afzetten.

De voorwaarden voor een toekomstige goede concurrentiepositie op de Duitse mark zijn eerder omschreven in paragraaf 3.3.6 en 3.3.7. Ze hebben grotendeels een algemeen karakter en hoeven niet gebiedsgebonden te zijn. Voor het grootwinkelbedrijf geldt sim- pelweg dat de producten in het gewenste assortiment tegen een bepaalde prijs en met een goede kwaliteit in de schappen moeten komen. Hoe ze daar komen is in feite van geen be- lang. De relatief korte afstand van een productiegebied tot de afzetmarkt speelt slechts in beperkte mate een rol. De samenwerking met de Duitse veilingen heeft echter op een ander gebied wellicht meer toegevoegde waarde. Het kan zijn dat de Nederlandse producten op de Duitse markt juist daardoor kwantitatief en kwalitatief een betere weg vinden naar de consument omdat van de fusie een imagoverbeterende stimulans uit kan gaan. De ZON- producten zijn onder de vlag van de Euregio minder gebonden aan het Holland-imago (chemische waterballen) en treden wellicht geruisloos in het Duitse 'Bauernhof'-imago. Daar staat tegenover dat de fusie in een nieuwe vorm alleen succesvol kan zijn als Duitse en Nederlandse productiebedrijven van hetzelfde niveau zijn.

De constatering dat het vestigingspatroon van glastuinbouwbedrijven zich in toene- mende mate zal richten op de daarbij passende logistieke processen is op zichzelf juist. Dat hoeft echter niet te betekenen dat productiegebieden die dicht bij afzetgebieden liggen per definitie een kostenvoordeel hebben boven verder weg gelegen gebieden. En het hoeft ook niet te betekenen dat productiegebieden verplaatst moeten of kunnen worden naar de grote afzetgebieden. Zoals eerder beschreven moeten daarvoor een aantal additionele voorwaarden vervuld worden. Internationale logistieke optimaliseringmodellen zullen dui-

delijk kunnen maken welke productiegebieden en welke distributiecentra het meest profijtelijk zijn. Onderzoek voor de bloemen heeft wat dat betreft reeds plaatsgevonden en heeft zeker niet geleid tot de conclusie dat productie en afzet gebieden bij elkaar moeten liggen (Van der Sluys, 1990). Het zijn immers niet alleen de transportkosten die dat bepalen maar ook de productiekosten, de kwaliteit en het assortiment van de productiecentra.

De rol en het gedrag van de handel is van invloed bij de hier geschetste processen. Over het algemeen geldt dat de handel de productie volgt en niet andersom. De handel heeft ogenschijnlijk voordeel om met haar hoofdvestiging dicht bij de markt gesitueerd te zijn. Dat zal echter alleen aantrekkelijk zijn als daar een voldoende groot productiegebied gevestigd is of als de informatietechnologie en de logistieke processen geperfectioneerd zijn om voldoende grote partijen tegen lage kosten op een distributiepunt te krijgen. Vooralsnog is dat voor Limburg niet het geval. 75% van de glastuinbouwproductie in Nederland is in het Westen gevestigd. Als nadeel voor die vestigingsplaats wordt steeds weer het dreigend verkeersinfarct genoemd. Dat probleem wordt vanuit de oude glastuinbouwgebieden niet opgelost door massaal hun gebied te verwisselen voor een verre locatie. In eerste instantie wordt gezocht naar een locatie die dicht bij huis ligt. Autonome ontwikkelingen zijn dus niet alleen voor Limburg van belang maar spelen een belangrijke rol bij het tempo waarmee de grote oude productiegebieden zich over Nederland zullen verplaatsen. Maar zelfs als de verplaatsing en spreiding van de glastuinbouw sneller zullen gaan dan thans het geval is, zullen eerst de overloopgebieden in Zuid-Holland, Zeeland en Noord-Holland en in midden Nederland de voorkeur krijgen boven de verre locaties. Sociale motieven spelen daarbij een belangrijke rol maar bovendien heeft onderzoek uitgewezen dat die locaties uit economische overwegingen aantrekkelijk zijn.

De groei van het glastuinbouwgebied in Limburg zal vooralsnog voor het grootste deel moeten komen van de autonome groei van het Limburgse tuindersbestand om redenen dat men zich in het gebied thuis voelt. De gebondenheid aan de streek is de sterkste drijfveer en daarin wijkt de Limburger niet af van ondernemers in het westen van het land. De puur economische argumenten voor dat ondernemersgedrag zijn voor veel tuinders blijkbaar van minder grote importantie. Dat is dan ook de belangrijkste reden dat de verplaatsing en spreiding van de glastuinbouw in een te traag tempo door zullen gaan.

4. Samenvattende conclusies

4.1 Conclusies met betrekking tot specifieke Limburgse omstandigheden

De conclusies zijn per variabele opgebouwd uit drie onderdelen, te weten:

- (1) het stemmingsbeeld over de glastuinbouw als resultaat van de interviews;
- (2) een reflectie waarbij de uniciteit (onderscheidend vermogen) getoetst is door desk research;
- (3) tabel met kwalitatieve duiding van het voorgaande.

1. Stemmingsbeeld over 'locatiefactoren'

De locatiefactoren (1) energievoorziening, (2) arbeid, (3) grondprijzen, (4) leveranciers en dienstverleners en (5) fysisch milieu hebben een gunstige invloed op de autonome ontwikkelingen van de Limburgse glastuinbouw.

Reflectie

(1) Energiekosten

Het gezamenlijk effect dat van temperatuur en wind op het energieverbruik uitgaat, betekent ten opzichte van het westen een licht nadelige situatie. In het kader van het CDS-systeem zal de positie van Limburg ten opzichte van andere locaties weinig veranderen. Het voordeel dat Limburg kan behalen door complementaire contracten af te sluiten, kan ook bij projectvestigingen elders behaald worden.

(2) Arbeid

Er gaat in Limburg een positieve invloed uit van de beschikbaarheid van voldoende en passende arbeid. Limburg heeft daarin ten opzichte van het westen, evenals andere locaties in het midden, noorden en oosten van ons land, een relatief voordeel.

(3) Grondprijzen

Ten opzichte van het Westland hebben de relatief lage grondprijzen een positieve aantrekkingskracht. De prijs voor glastuinbouwgrond ligt in Limburg ongeveer op het landelijk gemiddelde van tuinbouwgrond.

(4) Leveranciers en dienstverleners

Adequate dienstverlening en toelevering is een vanzelfsprekende voorwaarde waaraan alle afzonderlijke locaties van het Glastuinbouwcomplex Nederland in de toekomst voldoen.

(5) Fysisch milieu

Het gezamenlijk effect van neerslag, bodem en licht is voor Limburg relatief nadelig ten opzichte van westelijke locaties. Ten opzichte van oostelijke en noordelijke locaties zijn er

geen verschillen van betekenis. Licht weegt in het totaal van de locatiefactoren relatief zwaar.

Tabel 4.1 Kwalitatieve duiding voor 'locatiefactoren' (positief (+), neutraal (0), negatief (-))

Aspect 1	Stemmingsbeeld	Uniciteit
Energiekosten	+	-/0
Passende arbeid	+	0/+
Grondprijzen	+	0
Leveranciers en dienstverleners	+	0
Fysisch milieu	0	-
Totaal aspect 1	+	-/0

2. *Stemmingsbeeld over 'vestigingsklimaat'*

Het vestigings- en ondernemersklimaat wordt in Limburg als gunstig ervaren. De autonome ontwikkelingen worden met name positief beïnvloed door: (1) sociale omstandigheden (ondernemersmentaliteit, maatschappelijke cultuur en sociale infrastructuur, leefomgeving), (2) onderzoek, voorlichting en dienstverlening en (3) vergunningenstelsel, beleid en politiek.

Reflectie

(1) Sociale omstandigheden

Tuindersgezinnen van buiten de regio moeten zich aanpassen aan regionale omstandigheden die afwijken van omstandigheden in het eigen gebied. Veranderingen in leef- en werkomstandigheden die ingrijpen in verankerde sociale relatiepatronen gaan over het algemeen uiterst langzaam.

(2) Onderzoek, voorlichting en dienstverlening

Door betere verkeersinfrastructuur en de door informatietechnologie verbeterde mogelijkheden voor uitwisseling van gegevens over grote afstanden, levert de onmiddellijke nabijheid van genoemde diensten in regionaal verband geen aantoonbaar voordeel voor de glastuinbouw.

(3) Vergunningenstelsel, beleid en politiek

De bereidheid van provincies en gemeenten om een snel en degelijk beleid voor de glastuinbouw te initiëren, is groot. Ondanks het feit dat ook andere locaties een dergelijk beleid claimen, zal de stemming rond de politieke bereidheid meer glas in productie te nemen vruchten af kunnen werpen.

Tabel 4.2 *Kwalitatieve duiding voor 'vestigingsklimaat' (positief (+), neutraal (0), negatief (-))*

Aspect 2	Stemmingsbeeld	Uniciteit
Ondernemersmentaliteit	+	0
Maatschappelijke cultuur	+	0
Leefomgeving	+	0/+
Onderzoek, voorlichting, onderwijs	+	0
Vergunningenstelsel	+	0
Beleid en politiek	+	0/+
Totaal aspect 2	+	0/+

3. *Stemmingsbeeld over 'ruimte voor glas'*

Het gebied rond Venlo is in het SGR (Structuurschema Groene Ruimte) aangewezen als nationaal glastuinbouwcentrum met internationale betekenis. De streek- en bestemmingsplannen bieden volop ruimte aan nieuwvestiging en uitbreiding van bestaande bedrijven. Er wordt gedacht aan een autonome groei die het dubbele van de landelijk groei bedraagt.

Reflectie

Algemeen

Naar aanleiding van het NEI/LEI-rapport over nut en noodzaak van de Hoekse Waard (1999) hebben de meest betrokken bewindslieden (ministers van LNV en VROM, staatssecretaris van EZ) besloten om nader onderzoek uit te voeren naar de diverse (alternatieve locaties voor glastuinbouw. Daarbij is vooral gelet op aspecten projectomvang, kwaliteit en duurzaamheid en op termijn waarop de locaties beschikbaar kunnen zijn. Gebleken is dat er de komende 10 jaar in het Westen van Nederland drie nieuwe locaties zijn aangewezen voor verkassende tuinders. Voor de lange termijn worden locaties ontwikkeld in de Zuidplaspolder bij Rotterdam (200 ha in 2005), de Moerdijkse Hoek (250 ha in 2004) en Borssele en Reimerswaal in Zeeland (totaal 500 ha, uiterlijk in 2010).

Op korte termijn kunnen de tuinders terecht op zeven nieuwe locaties in het noorden en oosten van het land (Bergerden (Gelderland), Emmen (Drenthe), Luttelgeest (Flevoland), Berlikum (Friesland), Grootslag (Noord-Holland), Californië/Siberië (Limburg) en IJsselmuiden (Overijssel). De meeste van deze locaties zijn direct beschikbaar. Ze beslaan een oppervlakte van circa 1.700 ha.

Als het gaat om ruimte voor glastuinbouw bestaat er in Limburg dus geen unieke situatie ten opzichte van een aantal andere locaties in het noorden, oosten, zuiden en een deel van het westen van ons land. Dankzij de beschikbare ruimte lijkt snel en goed tuinbouwbeleid in Limburg echter gegarandeerd zodat voortvarend gewerkt kan worden aan een relatief snelle autonome groei van de oppervlakte glas in het gebied. Er is echter ook een spanningsveld als het gaat om afstemming van glastuinbouw van geografisch begrensde gebieds- en gemeentebelangen en nationale (sector)belangen.

SGR (Structuurschema Groene Ruimte)

In het SGR wordt het volgende aangegeven:

'De nationale glastuinbouwcentra met internationale betekenis zijn Aalsmeer, het Zuid-Hollands Glasdistrict en Venlo e.o. De uitbreidingsgebieden die hierbij zijn aangegeven, zijn de Haarlemmermeer en de Hoekse Waard. Naast uitbreiding van deze nationale centra wordt ook ruimte geboden aan regionale glastuinbouwcentra met nationale betekenis. Dit zijn Breda-Made, Huissen-Bemmel, de Kop van Noord-Holland en Emmen e.o.'

Bovenregionale afstemming

Als meerdere provincies tegelijkertijd hun ambitieuze plannen voor uitbreiding van de glastuinbouw realiseren, bestaat het gevaar dat bij volledige ingebruikname het nationale glastuinbouwareaal te groot wordt. In een reeds verzadigde markt heeft een te groot areaal op korte termijn overproductie en prijsval tot gevolg. Op lange termijn zal door de marktverwerking aanpassing van het areaal volgen tot een omvang waarbij weer gesproken kan worden van een zeker evenwicht tussen vraag en aanbod. Een ander gevaar is de onderlinge concurrentie tussen gebieden waardoor mogelijk leegstand het gevolg is.

Bovenlokale afstemming

Afstemming tussen de afzonderlijke gemeenten is noodzakelijk. Er moet een integraal ontwikkelingsplan voor het hele gebied worden gemaakt. Daarin moet duidelijk aangegeven zijn welke deelgebieden in ontwikkeling worden genomen en hoe die gebieden zich tot elkaar verhouden. Het bovenlokaal evenwicht met andere gebiedsfuncties zoals woningbouw, recreatie, verkeersinfrastructuur, en industriële bedrijvigheid moet daarbij leidend zijn.

Tabel 4.3 *Kwalitatieve duiding voor 'ruimte voor glas' (positief (+), neutraal (0), negatief (-))*

Aspect 3	Stemmingsbeeld	Uniciteit
Snelheid ingebruikname	+	0
Structuurschema Groene Ruimte	+	0/+
Streek- en bestemmingsplannen	+	0
Bovenregionale afstemming	-/0	0
Bovenlokale afstemming	-/0	-/0
Totaal aspect 3	0/+	0

4. Stemmingsbeeld over 'projectvestigingen'

Nieuwe glastuinbouwgebieden moeten in projectvestigingen gerealiseerd worden en moeten multifunctioneel van opzet zijn. Diverse economische bezigheden zullen elkaar in het 'tuinbouwpark' van de toekomst, dat een meervoudige functie krijgt, versterken. Wonen, industrie, recreatie, verkeersinfrastructuur en dienstverlening hebben daarin een plaats.

Reflectie

Ruimtelijke kwaliteit

Het is gemeengoed geworden dat nieuwvestiging en herstructurering van glastuinbouw gericht is op verbetering van de ruimtelijke kwaliteit (gebruiks-, belevings- en toekomstwaarde). Aldus wordt een evenwichtiger situatie voor alle gebiedsgebruikers gecreëerd. Andere tuinbouwgebieden hebben die voornemens ook in Integrale Ontwikkelingsplannen kenbaar gemaakt.

Multifunctionaliteit

Multifunctionele projectvestiging in Limburg biedt weliswaar goede uitgangspunten voor een succesvolle inrichting van glastuinbouwgebieden, maar dat geldt ook voor dergelijke projectvestigingen buiten de provincie. Rendement van combinaties van functies die elkaar versterken (complementariteit) is elders bij nieuwe locaties ook te behalen evenals het positief effect dat voorkomt uit de aanwezigheid van gevestigde industriële activiteiten.

Monofunctionaliteit

Toch is het goed denkbaar dat nieuwe glastuinbouwlocaties minder multifunctioneel worden ingericht zonder dat de ruimtelijke kwaliteit daaronder hoeft te lijden. Bij de inrichting van nieuwe gebieden kan primair het accent komen te liggen op het streven naar een hoge economische gebruikswaarde voor de glastuinbouw. In onderdrukgebieden kan sprake zijn van een voorkeur voor monofunctionele gebiedsinrichting, vooral als weinig andere functies van het gebied gebruik wensen te maken

Tabel 4.4 *Kwalitatieve duiding voor 'projectvestigingen' (positief (+), neutraal (0), negatief (-))*

Aspect 4	Stemmingsbeeld	Uniciteit
Ruimtelijke kwaliteit	+	0
Multifunctionaliteit	+	0
Monofunctionaliteit	0/+	0
Totaal aspect 4	+	0

5. *Stemmingsbeeld over 'afzetmarkt en logistiek'*

De ligging van de glastuinbouw in Limburg ten opzichte van de Duitse markt is een locatievariabele van formaat. De transportafstanden zijn korter en de aansluiting op internationale hoofdtransportverbindingen dragen bij aan de snelheid van het vervoer. Hierdoor nemen de ontwikkelingskansen van het gebied snel toe.

Reflectie

Afstanden afzetmarkt

Nabijheid van een grote afzetmarkt levert alleen voordelen op als aan enkele voorwaarden is voldaan. Door fusies en schaalvergroting aan de afzetkant wordt verlangd dat er het hele jaar door een groot assortiment groenten, bloemen en fruit, in voldoende grote hoeveelheden en tegen een acceptabele prijs-kwaliteitverhouding wordt geleverd. Er is een tendens waarneembaar dat fysiek en geografisch gezien productie en afzet steeds minder afhankelijk van elkaar zullen worden.

Logistiek

De handel richt zich dan ook in overwegende mate op grotere productieconcentraties. Producten moeten zodoende uit het westen van het land komen en in Grubbenvorst worden gemixt met de aldaar gekochte producten. Door voorvracht, wachttijden en administratieve kosten wordt het logistiek voordeel geminimaliseerd. Bij afzet en logistiek gaat het om een optimaliseringsvraagstuk waarbij alle internationale glastuinbouwgebieden en afzetgebieden zijn betrokken.

Mondiale handel

We praten over een vrije internationale handel in agrarische producten en niet over beschermde goederenstromen naar een geïsoleerd achterland dat op voorhand voorbestemd is om enkel en alleen de Limburgse glastuinbouw ten dienste te zijn. Alleen al in Almería (Spanje) is er 30.000 ha tuinbouw onder plastic aanwezig. De kostprijs voor een kilo tomaten is daar veel lager dan in Nederland. Beschouwingen over het dorp Nederland (of zelfs over daarbinnen vallende kleine locaties) dienen plaats te maken voor de realiteit van een internationaal krachtenveld voor tuinbouwproducten waarin het Glastuinbouwcomplex Nederland een bescheiden plaats inneemt.

Tabel 4.5 *Kwalitatieve duiding 'afzetmarkt en logistiek' (positief (+), neutraal (0), negatief (-))*

Aspect 5	Stemmingsbeeld	Uniciteit
Ligging afzetmarkt	+	0/+
Logistiek	+	0
Verkeerscongestie	+	0/+
Omvang productie en assortiment(incl. import)	+	-
Prijs-kwaliteitverhouding	0	0
Totaal aspect 5	+	0

6. *Stemmingsbeeld over afzetorganisatie en handel'*

De in het gebied gevestigde handelshuizen spelen goed in op de aanwezigheid van een groot afzetgebied op korte afstand. De handel groeit harder dan elders in Nederland. Dat zou zich kunnen vertalen in een betere prijsvorming voor groenten zodat de telers daar direct van profiteren. Voor bloementelers is de situatie niet rooskleuring.

Op de ontwikkelingen in de keten wordt goed ingespeeld. Veilig ZON maakt een omslag van marktplaats naar marketingorganisatie. Telersverenigingen en handel tonen gelijksoortige ontwikkelingen.

Reflectie

Handel

De handelshuizen die verbonden zijn aan het ZON-gebied tonen weliswaar een grote volumegroei maar die groei kon slechts gerealiseerd worden door een groot deel van de producten in het westen aan te kopen.

Ketenontwikkelingen

Overall in Nederland wordt ingespeeld op de nieuwe ketenontwikkelingen. Activiteiten in dit gebied zijn daarom onderdeel van een (inter)nationaal gebeuren. In de organisatie van allerlei afzetgerichte activiteiten is nog een lange weg te gaan.

Prijzen producten

De grote groei van de handelshuizen in het gebied vertaalt zich niet in hogere prijzen voor de telers. De prijzen voor groente liggen globaal op het landelijke gemiddelde. Doordat de prijzen voor sierteeltproducten laag zijn, wordt een groot deel geveild in het westen van het land.

Rol veilingen

Bij de organisatie van de afzet kunnen veilingen een belangrijke rol vervullen. In het ZON-gebied zijn er plannen om te fuseren met Duitse veilingen. Een dergelijke fusie zou de afzet en prijsvorming in het gebied waarschijnlijk ten goede komen.

Tabel 4.6 *Kwalitatieve duiding 'afzetorganisatie en handel' (positief (+), neutraal (0), negatief (-))*

Aspect 6	Stemmingsbeeld	Uniciteit
Handel	+	0
Veilingen	0	-/0
Ketenontwikkelingen	+	0
Prijsvorming groentegewassen	0/+	0
Prijsvorming sierteeltproducten	-	-
Totaal aspect 5	0/+	-/0

7. *Stemmingsbeeld over de 'Euregio'*

De Euregio is een economisch sterke regio die zijn toekomstige kracht ontleent aan grensoverschrijdende samenwerking tussen twee gebieden met veel groeipotentie. Door een alom aanwezige tendens tot schaalvergroting in productie en afzet is het noodzakelijk dat

zowel de primaire bedrijven als de veilingen daarin mee moeten gaan. Een fusie tussen Nederlandse en Duitse veilingen is daarom absolute noodzaak

Van de fusie kan een imagoverbeterende stimulans uitgaan voor de Nederlandse producten.

Reflectie

Kracht, synergie van het gebied

Vaststaat dat de Euregio een krachtig en aantrekkelijk gebied is voor glastuinbouw en aanverwante activiteiten. Bij verantwoorde organisatie zal het hele Glastuinbouwcomplex Nederland daarvan kunnen profiteren. De Euregio is er niet alléén maar óók voor Limburg. Evenmin zullen andere internationale regio's in Nederland gereserveerd kunnen worden voor glastuinbouwlocaties die daar in de buurt zijn gevestigd. Als niet aan de voorwaarde voor geconcentreerde productie en afzet wordt voldaan, zijn tuinders en veilingen in de Euregio een minder aantrekkelijke partij voor afnemende bedrijven. De Euregio heeft dus alleen extra kansen onder die voorwaarden.

Productiebedrijven

De over het algemeen moderne Nederlandse bedrijven zijn qua opzet en structuur verschillend van de Duitse bedrijven die kleinschaliger zijn en een minder hoog technisch niveau van het productieapparaat hebben. Internationale samenwerking is alleen succesvol als die samenwerking tot stand komt tussen gelijkwaardige bedrijven.

Veilingfusie

De fusie van de Duitse en Nederlandse veilingen is een stap in de goede richting om in de Euregio sterker te worden. In de toekomst is het van het grootste belang om ter wille van afzet en logistiek een samenwerkingsverband tussen alle Nederlandse veilingen tot stand te brengen.

Tabel 4.7 Kwalitatieve duiding van de 'Euregio' (positief (+), neutraal (0), negatief (-))

Aspect 7	Stemmingsbeeld	Uniciteit
Kracht , synergie van het gebied	+	0
Samenwerking productiebedrijven	+	-/0
Veilingfusie	+	0/+
Totaal aspect 6	+	0

4.2 Slotconclusies

1. De prijsvorming zou door een grotere regionale productie en door een betere afzetorganisatie kunnen verbeteren. Dat heeft gevolgen voor verdeling van het areaal in de provincie binnen de EHG (zie tabel 4.8).

Economische gevoeligheidsanalyses met het RAM tonen dat bij een prijsverhoging van 1% voor de groenten het areaal in Limburg nauwelijks (+80 ha) zal stijgen. Bij een prijsniveau dat zowel voor de bloemen als voor de groenten 2% boven het landelijk gemiddelde ligt, wordt het totaal areaal voor Limburg binnen de EHG aanzienlijk vergroot tot 848 ha brutoglas. Verhogen we de groenteprijs met 1% extra (totaal 3%) dan stijgt het areaal binnen de basisvariant tot plusminus 980 ha brutoglas. In deze variant neemt het areaal binnen de vermelde positieve bandbreedtes van 500 en 1.000 ha voor Limburg toe tot respectievelijk 1.074 en 1.160 ha brutoglas. De benedengrens van de bandbreedtes leidt tot respectievelijk 906 ha en 834 ha brutoglas.

Tabel 4.8 *Uitkomsten van de basisvariant en enkele gevoeligheidsanalyse binnen de Economische Hoofdstructuur voor de glastuinbouw in Nederland (brutoglas)*

Basisvariant en gevoeligheidsanalyses: prijzen t.o.v. het landelijk gemiddelde	Oppervlakte in hectares CBS-meitelling 1998 en EHG in 2010 in Limburg	Bandbreedte EC-scenario			
		- 500	+ 500	- 1.000	+1.000
CBS-meitelling 1998	961		n.v.t.		n.v.t.
Basisvariant EHG in 2010	294	210	375	200	434
Groenteprijs +1%, bloemenprijs -2% a)	371	340	404	283	448
Groenteprijs +3%, bloemenprijs gelijk	748	671	862	560	978
Groenteprijs +2%, bloemenprijs +2%	848	780	1.001	754	1.090
Groenteprijs +3%, bloemenprijs +2%	979	906	1.074	834	1.160

a) Ook in de basisvariant zijn de bloemenprijzen voor Limburg 2% lager gesteld dan het landelijk gemiddelde.

2. Het areaal glastuinbouw in Nederland zal volgens het EC (European Coordination)-scenario van het CPB (Centraal Planbureau) in 2010 ongeveer 9.600 ha bedragen. Zoals eerder geconstateerd zal Limburg daarin op basis van puur economische berekeningen een relatief klein aandeel hebben (plusminus 300 ha). Echter op basis van autonome ontwikkelingen kan de Limburgse glastuinbouw zich in 2010 een betere positie verwerven. De basisvariant komt dan uit op een totale bruto-oppervlakte glas van 944 ha (zie tabel 4.9). Gevoeligheidsanalyses tonen aan dat extra hoge trendmatige groei weinig invloed heeft op de basisvariant. Uitgaande van de gemiddelde jaarlijkse groei van 1,7% in de afgelopen 20 jaar (ten opzichte van het landelijk gemiddelde van 1,2%), komt binnen het basisscenario van het CPB het areaal in 2010 rond de 965 ha brutoglas uit.
3. Een snellere groei van de glastuinbouw dan in de basisvariant van het CPB-scenario is verondersteld, heeft gunstige kansen voor de areaalsuitbreiding binnen Limburg. Bij een bandbreedte van 500 ha zal het glastuinbouw oppervlakte in de provincie vermoedelijk uitkomen tussen 920 en 1.050 ha brutoglas in 2010.

Bij een bandbreedte van 1.000 ha zal de glastuinbouw bij de huidige trendmatige ontwikkelingen tussen plusminus 850 en 1.100 ha brutoglas in productie kunnen hebben. Als verondersteld wordt dat die groei het dubbele van de gemiddelde landelijke groei zal bedragen, komt het areaal bij genoemde bandbreedte uit tussen plusminus 815 en 1.145 ha brutoglas.

Tabel 4.9 *Uitkomsten basisvariant van de AHG (brutoglas) en de mogelijke invloed van mutaties in groeicijfers en bandbreedtes*

Basisvariant en variant onder invloed van mutaties in jaargroeicijfers	Oppervlakte in hectares AHG in 2010 in Limburg (brutoglas)	Bandbreedtes EC-scenario			
		- 500	+ 500	- 1.000	+1.000
Basisvariant AHG in 2010	944	885	997	840	1.050
Varianten:					
- groei Limburg (1,7%) t.o.v. Nederland (1,20%) a)	965	910	1.018	850	1.089
- groei Limburg (1,6%) t.o.v. Nederland (1,04%) b)	969	915	1.026	835	1.103
- groei Limburg (2,4%) t.o.v. Nederland (1,20%) c)	980	920	1.050	815	1.145

a) gebaseerd op laatste 20 jaar; b) gebaseerd op laatste 10 jaar; c) gesteld dat de jaarlijkse groei Limburg tweemaal zo hoog is dan in de rest van Nederland.

4. Het stemmingsbeeld bij de Limburgse glastuinbouw en aanverwante activiteit is zeer positief ondanks de uit eerder onderzoek gedestilleerde boodschap dat de economische omstandigheden volgens de uitgangspunten van het Ruimtelijk Allocatiemodel, in de provincie niet optimaal zijn. Autonome factoren als het vestigings- en ondernemersklimaat, de ruimte in het gebied, de inrichtingsaanpak en beleidsmatige en politieke ondersteuning, de afzetmarkt en afzetorganisatie, evenals de voordelen van de 'Euregio' zijn daar debet aan. Dit beeld indachtig mag redelijkerwijs worden verondersteld dat gunstige autonome groeimogelijkheden voor de hand liggen.
5. Gelet op de voorgaande conclusies waarbij het accent van de kracht van Limburg ligt op de specifieke gebiedsomstandigheden en de invloed die uit kan gaan van regionaal beleid mag aangenomen worden dat het areaal tot 2010 een autonome groei door kan maken die boven het landelijk gemiddelde uitstijgt. Een en ander betekent onder de meest gunstige omstandigheden tot 2010 (dubbele groei van landelijk gemiddelde en bandbreedte van +1.000 ha) een 'maximale' toevoeging van rond de 175 ha brutoglas aan het huidige productieareaal. De benedengrens van die bandbreedte geeft een areaal aan van plusminus 815 ha brutoglas in 2010. Ten opzichte van het huidige areaal betekent dat een autonome afname van plusminus 150 ha brutoglas.
6. Het relatief gunstige beeld van de autonome ontwikkelingen zoals dat in de provincie leeft heeft ook een keerzijde. Een groot deel van de factoren dat de autonome ontwikkeling bepaalt, heeft in tegenstelling tot de in Limburg heersende mening, ten opzichte van andere locaties weinig onderscheidend vermogen. Daardoor zal de groei van de glastuinbouw waarschijnlijk slechts voor een relatief klein deel van buiten de provincie komen. Autonome groei zal dus goeddeels gerealiseerd moeten worden met het eigen huidige en potentiële ondernemersbestand. Een en ander stelt hoge eisen aan de afstemming van de dynamiek van oude en nieuwe glastuinbouwgebieden en eist een zeer actief beleid.

Literatuur

Alleblas, J.T.W., *Management in de glastuinbouw; een zaak van passen en meten*. Onderzoekverslag 34. LEI-DLO, Den Haag, 1988.

Alleblas, J.T.W. en R.A. Rodewijk, *Visie op de toekomst van de Nederlandse glastuinbouw*. Onderzoekverslag 105. LEI-DLO, Den Haag, 1992.

Alleblas, J.T.W. en R.A. Rodewijk, *Ruimtelijk perspectief voor de Nederlandse glastuinbouw*. Onderzoekverslag 106. LEI-DLO, Den Haag, 1992.

Alleblas, J.T.W., J.K.M. te Boekhorst en W. de Haas, *Vier kassengebieden in Europa, Visie op ruimtelijke kwaliteit*. Onderzoekverslag 148. LEI-DLO, Den Haag, 1996.

Alleblas, J.T.W. en M. Mulder, *Kansen voor kassen; naar een economische hoofdstructuur glastuinbouw*. P-reeks 97-02. LEI-DLO, Den Haag, 1997.

BOG (Bestuurlijk Overleg Glastuinbouw), *Ruimte voor glastuinbouw, Strategisch document glastuinbouw Zuidoost-Nederland*. 1997.

Bolsius, E.C.A., *Ruimtelijke verkenningen, hoofdstuk 1: de Hamvraag*. Rijksplanologische Dienst, Den Haag, 1993.

Gaasbeek, A.F., C.J.M. Spierings en J.H.M. Wijnands, *Functioneren van de glastuinbouw onder stedelijke druk*. Mededeling 541. LEI-DLO, Den Haag, 1995.

Keijsers, W., *Ruimtelijke kwaliteit kent geen prijs*. Interne notitie. SC-DLO, RPD-LG, Den Haag, Wageningen, 1994.

Knijff, van der A., *Het gebruik van warmte van derden en de verschillen tussen de regio's*. Intern document (niet voor publicatie). LEI-DLO, Den Haag, 1997.

Meulenberg, M.T.G., 'Marktstrategie van de Nederlandse glastuinbouw'. In: Alleblas (red.), Delft, Judels, Brinkman en Ammerlaan, *De glastuinbouw in het derde milenium*. LEI, Den Haag, 1998.

PTG (Proefstation voor Tuinbouw onder Glas), *Licht in de kas*. Informatiereeks no. 90. PTG, Naaldwijk, 1994.

RARO, *Ruimtelijke kwaliteit van landschappen*. Raad van advies voor de ruimtelijke ordening, Den Haag, 1990.

Schapendonk, A.H.C.M., W. Stol, S.C. van de Geijn, J.H.M. Wijnands, F.H.J. Bunte en M.W. Hoogeveen, *Effecten van klimaatsverandering op fysieke en economische opbrengst van een aantal landbouwgewassen*. Nota 71. AB-DLO/LEI-DLO, Den Haag, 1997.

Sluis B.J. van der en C.J.M. Wijnen, *De land- en tuinbouw in Limburg naar 2010*. Mededeling 620. LEI-DLO, Den Haag, 1998.

Sluys, J.T.M., *Audiovisueel veilen in de bloemisterij*. Onderzoekverslag. LEI-DLO, Den Haag, 1990.

Tonneijck, A.E.G., L. J. van Eerden, J.H.M. Wijnands, F.H.J. Bunte, J. Bremmer en M.W. Hoogeveen, *Opbrengstderving en economische schade door luchtverontreiniging in de gewasteelt in Nederland*. Rapport 90. AB-DLO, LEI-DLO, Den Haag, 1998.

Velden, N.J.A. van der, A.P. Verhaegh, R. Bakker en A. van der Knijff, *Liberalisering aardgasmarkt, verkenning glastuinbouw*. Rapport 1.99.07. LEI, Den Haag, 1999.

Velds, C.A., *Klimaat van Nederland 3; Zonnestraling in Nederland*. KNMI/bv, Uitgeversmaatschappij Trion, Baarn, 1992

Zande, H. van der, *Ondernemen(d) in tuinbouwketens*. Elsevier bedrijfsinformatie, groep tuinbouw, Doetinchem, 1997.

Bijlage 1 Kengetallen deelgebieden Limburg en Nederland

Tabel B1

Kengetal	Venlo-Tegelen		Gemeenten rondom Venlo-Tegelen		Overig Limburg		Limburg (totaal)		Nederland	
	1978	1998	1978	1998	1978	1998	1978	1998	1978	1998
Areal gewassen onder glas										
- Groente	163	108	255	332	50	76	467	516	4.651	4.336
- Snijbloemen	21	39	34	106	10	16	65	161	2.866	4.049
- Potplanten	1	15	2	30	7	20	10	65	610	1.635
- Boomkwekerij	0	1	2	17	1	10	3	28	54	325
Totaal	186	163	293	485	68	122	547	770	8.180	10.344
Aantal bedrijven naar type:										
- Groentebedrijven	258	94	409	279	82	56	749	429	5.208	3.147
- Snijbloemenbedrijven	34	27	61	91	24	19	119	137	3.882	3.580
- Potplantenbedrijven	4	10	5	32	26	35	35	77	1.396	1.647
- Gemengde glasbedrijven	7	10	8	19	12	18	27	47	960	659
- Overige bedrijven met glas	49	13	186	117	93	100	328	230	4.569	2.970
Totaal	352	154	669	538	237	228	1258	920	16.015	12.003
Areal glas naar type										
- Groentebedrijven	150	105	221	315	40	58	411	478	3.971	4.077
- Snijbloemenbedrijven	20	37	31	100	8	12	59	149	2.597	3.693
- Potplantenbedrijven	1	14	1	28	3	16	5	58	498	1.499
- Gemengde glasbedrijven	3	4	3	18	3	16	9	38	527	571
- Overige bedrijven met glas	12	2	38	23	13	20	63	45	587	504
Totaal										
Gemiddeld glasoppervlak										
- Groentebedrijven	5.800	11.100	5.400	11.300	4.900	10.400	5.400	11.100	7.600	13.000
- Snijbloemenbedrijven	5.900	13.600	5.200	11.000	3.300	6.100	5.000	10.900	6.700	10.000
- Potplantenbedrijven	1.500	14.200	2.500	8.800	1.200	4.600	1.400	7.500	3.600	9.000
- Gemengde glasbedrijven	4.300	4.400	3.200	9.600	2.700	8.800	3.300	8.100	5.500	8.700
- Overige bedrijven met glas	2.600	1.700	2.000	2.000	1.400	2.000	1.900	2.000	1.300	1.700

Bron: CBS-Landbouwtelling, bewerking LEI.

Bijlage 2 Arealen gewassen

Tabel B2 Ontwikkeling van het gewasareaal onder glas in Limburg in de periode 1978-1998.

Gewas	Teeltoppervlakte Limburg				Nederland verdeling	Groei/krimp areaal (index)	
	1978 verdeling		1998 verdeling			Limburg	Nederland
Teeltoppervlakte							
- Tomaten	112	20	110	14	13	98	58
- Komkommers	60	11	101	13	7	168	87
- Paprika	2	0	81	11	10	4050	529
- Augurken	225	41	109	14	6	48	235
- Overige groente	68	12	115	15	7	169	61
- Anjers	12	2	0	0	1	0	28
- Chrysanten	17	3	44	6	7	259	159
- Rozen	6	1	47	6	9	783	135
- Gerbera's	5	1	21	3	2	420	171
- Ov.snijbloemen	26	5	45	6	20	173	177
- Potplanten	5	1	24	3	11	480	249
- Perkplanten	4	1	40	5	4	1000	337
- Boomkwekerij	4	1	28	4	3	700	615
Totaal	547	100	770	100	100	141	126

Bijlage 3 Grootteklasse kasoppervlak en bedrijfsomvang

Tabel B.3.1 Verdeling van het aantal bedrijven (%) naar bedrijfstype en oppervlakte glas in Limburg in 1978 en 1998

Oppervlakte glas	Groente- bedrijven		Snijbloemen- bedrijven		Potplanten- bedrijven		Gemengde bedrijven		Ov. bedrij- ven met glas	
	1978	1998	1978	1998	1978	1998	1978	1998	1978	1998
< 2.000	5	3	12	8	74	18	37	23	55	64
2.000 - 5.000	43	21	50	21	23	29	30	23	41	23
5.000 - 10.000	45	38	30	28	3	26	33	28	3	12
10.000 - 20.000	6	25	7	29	0	22	0	15	1	1
> 20.000	1	12	2	14	0	5	0	11	0	0
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Bron: CBS-Landbouwtelling, bewerking LEI.

Tabel B.3.2 Verdeling van het aantal bedrijven (%) naar bedrijfstype en bedrijfsomvang (nge) in Limburg in 1978 en 1998

Oppervlakte glas	Groente- bedrijven		Snijbloemen- bedrijven		Potplanten- bedrijven		Gemengde bedrijven		Ov. bedrij- ven met glas	
	1978	1998	1978	1998	1978	1998	1978	1998	1978	1998
< 40	51	17	32	12	83	17	63	32	65	30
40 - 100	46	35	57	27	17	29	33	32	28	36
100 - 150	3	17	7	17	0	18	4	11	3	13
150 - 200	0	11	2	10	0	9	0	6	2	9
> 200	0	20	3	34	0	27	0	19	1	12
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Bron: CBS-Landbouwtelling, bewerking LEI.

Bijlage 4 Lijst van geïnterviewde personen

Naam	Organisatie/bedrijf
T. Koning	Koning en Frankfort
R. Mulders	Veiling ZON
B. Steenks	Primair bedrijf: rozen
T. Janssen	Primair bedrijf: tomaten
W. Buth	Maurice kassenbouw
L. Verdellen	Mertens b.v.
G. van Horen	Mertens b.v.
W. Haenen	Gemeente Maasbree
A. Kersten	Gemeente Panningen
J. Lensen	Gemeente Grubbenvorst
D. Hak	Rabobank Blerick
A. Raaymakers	VEK-adviesgroep
N. Douben	TU-Eindhoven